

יד
מהרי"ע

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

נמסר במוצש"ק
ואתחנן
מנחם אב ה'תשע"ט ב'ש"ל
בבית המדרש "פעולת צדיק"
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

האם צריך להקפיד שיהיו עשרה אנשים בעת אמירת [והוא רחום וגו'] אשרי יושבי ביתך וגו' לפני הקדיש של תפילת מנחה, ומה הדין לגבי כשלמדו תורה פחות מעשרה אנשים ובסיום הלימוד נתאספו עשרה לעניין אמירת קדיש.

השלמה לשיעור מוצש"ק מטות התשע"ט שאין נכון לומר קדיש דרבנן לפני "המהולל" בתפילת שחרית של שבת, ושתי תשובות לסברת החולק הרוצה לדמות ולהשוות בין מנהג תימן בתפילת שבת לבין מנהג הספרדים בתפילות שחרית שבכל ימות השבוע. ואם יתום קטן רשאי לומר קדיש.

כל הזכויות שמורות

יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק
טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741
דוא"ל: yad@maharitz.co.il

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642
שלוחה 6

מספר השיעור בדיסקים ובקו "קול יהודי תימן" – 506
קול הלשון – 03-6171031

השיעור מוקדש להצלחת תהילה בת ידידנו הרב אוהד נהארי יצ"ו.
השם ב"ה ישלח לה רפואה שלימה בתוך שאר חולי עמו ישראל,
בראות איתנה ברנ"ב אבריה ושס"ה גידיה, וכל הישועות.
ימלא ה' ב"ה כל משאלות לבם לטובה, אכ"ר.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש להצלחת תהילה בת ידידנו הרב

אוהד נהארי יצ"ו.

השם ב"ה ישלח לה רפואה שלימה בתוך שאר חולי עמו ישראל, בריאות איתנה ברנ"ב אבריה ושס"ה גידיה, וכל הישועות. ימלא ה' ב"ה כל משאלות לבם לטובה, אכי"ר.

האם צריך להקפיד שיהיו עשרה אנשים בעת אמירת [והוא רחום וגו'] אשרי יושבי ביתך וגו' לפני הקדיש של תפילת מנחה, ומה הדין לגבי כשלמדו תורה פחות מעשרה אנשים ובסיום הלימוד נתאספו עשרה לעניין אמירת קדיש.

כתב מהרי"ץ [ח"א דף ח"פ]. בפירושו לתכלאל בזה"ל, אין לומר אשרי שקודם מנחה אלא כשיש מנין בבית הכנסת, כדי שיאמרו עליו הקדיש (רמ"א סימן רל"ד בשם סמ"ק וכל בו).

אין להתחיל את תפילת מנחה, אשרי יושבי ביתך וגו', תהילה לדוד וגו', שאנו נוהגים להקדים להם והוא רחום וגו' כידוע, אם עדיין לא הגיעו עשרה מתפללים. כיון שצריכים לומר אח"כ את הקדיש אשר מובן מזה שהוא חוזר על אותם הפסוקים, לכן יש להקפיד שכבר בשעת אמירת הפסוקים מוכרחים שיהיו עשרה מתפללים.

ממשיך מהרי"ץ ואומר כי אין הדברים אמורים אלא לעניין לכתחילה, כשישנה אפשרות. אבל בשעת הדוחק, כגון שרואים שהזמן מצומצם, ותכף שוקעת החמה, או שהציבור נחפזים וכדו', אין להחמיר.

ז"ל מהרי"ץ שם, ואם הוא שעת הדוחק, אין צריך לדקדק בזה ויתחילו אשרי, אף על פי שלא שלם המנין. דהקפידא על המנין דוקא בשעת אמירת הקדיש, וכן המנהג. בשעת הדוחק כשיש צורך, נוהגים שלא לדקדק בזה, כי פסוקים אפשר לומר גם ביחידות, ויש להצריך עשרה דוקא בשעת הקדיש, כך שהש"ץ לא יאמר אפילו יתגדל ויתקדש עד שיראו שנמצאים עשרה. אבל לפני כן, אין

צריך. וכן דעת הרב טורי זהב סימן נ"ה, ע"ש. וכן דעת השער אפרים סימן י"ז, וכתב דהטעם הוא כדי שלא יצטרכו להפסיק ולבקש על המנין בין אשרי לקדיש, יעו"ש. לכתחילה לא אכפת לנו להחמיר להצריך עשרה כבר באמירת אשרי בכדי שלא תהיה הפסקה בין הקדיש לשמונה עשרה בשביל לחפש את העשירי. אבל אם לא יהיה צמוד, לא נורא.

כיון שהקדיש חוזר על אשרי, הם קשורים האחד אל השני, צריכים שיהיה ביניהם חיבור.

אמנם יש לדעת כי לכאורה כל זה שלא כשיטת הרמב"ם. לדבריו, הקדיש אינו קשור לאמירת אשרי, ואינו אלא פתיחה לתפילת מנחה. שכ"כ הרמב"ם [בסדר התפילות], לעולם אומרים קדיש לפני כל תפילה, ואחרי כל תפילה. ממילא לפי דעתו, הנושא אולי איננו מתחיל אפילו, כך שאין מקום לשאלה. פשוט שאין צריך אפילו לכתחילה לחבר ביניהם, כי הקדיש אינו חוזר על אשרי. משמע לדבריו כי אפילו אם לא אמרו אשרי כלל ועיקר, או שאמרוהו לפני כעשר דקות עד שמצאו את המתפלל העשירי, אין מניעה להתחיל את הקדיש מיד.

אך כיון שישנם מהראשונים [כגון רש"י במס' ברכות והראב"ד בתשובותיו וכו'] הסוברים כי הקדיש חוזר על אשרי, כנראה שלעניין לכתחילה נזהרו אבותינו מהא"י טעמא שיהיו עשרה בעת אמירת אשרי.

יש לדעת כי מנהגינו אינו מוחלט כפי הרמב"ם. הגם שנראה במקומות מסויימים שנוהגים כמו הרמב"ם, כגון בתפילת שחרית, שהש"ץ המתפלל שחרית מתחיל מהקדיש, וישתבח הוא שייך למי שאמר ברוך שאמר. לא מחברים את הקדיש לישתבח. זהו כדעת הרמב"ם האומר שהקדיש נתקן לפני כל תפילה, והוא שייך לתפילת העמידה, וכיון שאי אפשר להפסיק בין גאל ישראל לשמונה עשרה, אחרי

המגן אברהם והט"ז נחלקו בדבר, וכדלקמן.

הטורי זהב [סי' נ"ה] מאריך על זאת, ומסיק להקל. הפוסקים העלו נידונים נוספים שאינם נוגעים דוקא לאשרי בתפילת מנחה, אלא גם לדברים נוספים, כגון ללימוד. אם למדו כמה אנשים בודדים במשותף, ולצורך אמירת הקדיש חיפשו מנין. האם אפשר לעשות כך? הרי לא למדו עשרה ביחד? אם העיקר הוא הקדיש, כפי הט"ז, אפשר להסתפק בעשרה בזמן הקדיש, אבל לפי המגן אברהם צריכים לראות שיהיו עשרה גם בזמן הלימוד.

ואמנם לא מוכרח ממש שהנידונים שוו להדדי, אבל מצינו אכן לכמה פוסקים שמשווים זאת, וכדלקמן בהמשך השיעור. לדבריהם, אפילו אם למדו רק שנים או שלושה, אפשר לומר קדיש. יש המגדילים ואומרים כי כן הדין אפילו באדם אחד, שיכול לקרוא לאנשים אחרים שלא היו יחד עמו, כגון שלא היו נמצאים אז, או שהתבטלו מלימוד, ואומר להם רבותי, עתה רבי חנניא וקדיש. מותר לומר קדיש באופן זה. אמנם ישנם המחמירים יותר ומצריכים שילמדו לפחות רוב מנין, ולכתחילה צריך ממש עשרה.

רואים כמה וכמה חילוקי דעות בסוגיא זו, ואי"ה נראה בהמשך כיצד היא ההלכה למעשה.

המגן אברהם [בסי' רל"ד ס"ק א'] כתב כך, ואם אמר אשרי בלא מנין ואח"כ באו למנין. מה עושים? יאמרו מזמור אחד, ואחר כך יאמרו קדיש. הרי אין לקדיש על מה לחול. אפשר גם לחזור על כמה פסוקים, אבל מלשונו מוכח לומר דוקא מזמור. אינני יודע למה.

ונראה לי דהוא הדין כשלומדים בבית הכנסת וליכא מנין, ואחר כך קוראין עשרה לומר קדיש, לא יאות עבדי. וק"ו הוא, דהא עיקר טעם קדיש על הלימוד, משום שנתקדש השם, וא"כ בעינן עשרה בשעת הלימוד, כדילפינן מזונקדשתי בתוך בני ישראל.

אמת ויציב, הקדימו את הקדיש לפני יוצר. כמו במנחה וערבית הפותחים את התפילה בקדיש, כך בשחרית, אבל הקדיש מוקדם יותר, כי צריך להקדים גאולה לתפילה.

לבד מראיה זו, מוכח מעוד כמה וכמה עניינים שנוהגים כמו הרמב"ם, כמו שידוע כמה חילוקי מנהגים מי אומר את הקדיש שקודם מוסף דשבת. האם החזן המוציא את הספר תורה, או ההוא שמתחיל להתפלל מוסף. אותו הדבר בהוצאת ס"ת דמנחה. כל השאלות הללו קשורים לחילוקים הדקים שאנחנו מדברים עליהם.

אמנם מוכח מכמה מקומות שאיננו נוהגים כפי הרמב"ם. למשל במנחת התעניות, אחרי שאומרים והוא רחום ואשרי, לפני הוצאת ס"ת לקריאת ויחל, המנהג המפורסם שאומרים קדיש, למרות שלפי הרמב"ם אין כאן מקום לקדיש, שאינו שייך אלא לאחריו, לפני תפילת שמונה עשרה. כיוצא בזה מוכח מהאשמורות, שפותחים בהם והוא רחום וקדיש, ואח"כ ממשיכים ואומרים לך י"י הצדקה וכו'. לפי הרמב"ם אין כאן מקום לקדיש.

אבל מנהגינו מדורי דורות נשען ונסמך בזה על שיטת הגאונים שמפורש בדבריהם כך, ואם יספיק הזמן בהמשך השיעור בעז"ה נביא את מקורות העניין.

מובן עכ"פ גם כעת כי אבותינו תפסו את שתי השיטות, לא באופן מלא כפי הרמב"ם, ולא באופן מלא כפי הגאונים, אלא שילבו וחיברו את שתיהם.

ובנוגע לענייננו, האם צריך להקפיד שיהיו עשרה בזמן אמירת הפסוקים לפני מנחה, או שלא. מהרי"ץ מביא את חילוקי הדעות בנושא, ופוסק כי לכתחילה יש להחמיר, אבל בשעת הדוחק הימצאות המנין אינה מעכבת אלא בשעת הקדיש, אבל לפני כן הוא רק לרווחא דמילתא.

המגן אברהם סובר כי צריכים שיהיו נוכחים עשרה בזמן הלימוד, וכן בעת אמירת אשרי. מסתברא שאינם צריכים להיות מההתחלה ועד הסוף, ומספיקים לפחות שלושה פסוקים.

כמו שאמרנו, מהרי"ץ מכריע במחלוקת זו, ואומר כי לכתחילה צריך להיזהר בזה, אבל בשעת הדוחק אפשר להקל, ושכן המנהג.

צריכים לברר את יסוד מחלוקת המגן אברהם והטורי זהב וסיעתם.

נראה שיסוד העניין, נפתח בגמרא במסכת סוטה [דף מ"ט ע"א], שם כתוב כי העולם עומד על שני דברים, אקדושה דסידרא, ואיהא שמיה רבא דאגדתא. רש"י מרחיב ומסביר, מדוע העולם עומד דוקא על שני הדברים הללו, ומהי חשיבותם, וזה לשונו, אקדושה דסידרא, סדר קדושה. הוא הידוע אצלנו בשם 'ובא לציון' - שלא תיקנוה, אלא שיהו כל ישראל עוסקין בתורה בכל יום דבר מועט, שאומר קריאתו ותרגומו, והן כעוסקין בתורה. קבעו לומר ובא לציון, ואחריו ואתה קדוש וכו', כל הסדר קרא ותרגום, אינו כלימוד רגיל. כי קוראים את המקרא, והתרגום הוא מפרש, לכן הדבר נראה ונחשב כמו לימוד תורה. וכיון שנוהג בכל ישראל, בתלמידים ובעמי הארץ - עד שקבעוהו בסדר התפילה - ויש כאן שתיים, קדושת השם ותלמוד התורה, חביב הוא. נחשב כלימוד תורה. אומרים קדוש קדוש וגו', משבחים את הקב"ה, וגם לימוד תורה, לכן הוא דבר חביב, והוא אחד מהדברים שמתקיים עליהם העולם.

הרי אמרו חז"ל במסכת סוטה שם, אחרי שנחרב בית המקדש, בכל יום ויום מרובה קללתו משל חבירו.

ממשיך רש"י, וכן יהא שמיה רבא מברך שעונין אחר הגדה, שהדרשן דורש ברבים, בכל שבת היו נוהגין כך, ושם היו נקבצין כל העם לשמוע

לפי שאינו יום של מלאכה, ויש כאן תורה וקידוש השם. לימוד תורה בציבור, ברב עם הדרת מלך, רוב ככל עם ישראל באים לשמוע את הדרשה, מצטרפים יחד תורה עם קידוש ה'.

משמע כי רש"י משוה את אמירת ובא לציון ואת הקדיש דאגדתא, וזהו יסוד לכאורה לדברי המג"א, כי כיון שמדברים כאן על עניין קדושה, יש לראות שבקדושה בעצמה יהיו ציבור.

אמנם האמת שישנו חילוק. הן אמת כי ובא לציון וקדיש, הם קדושה ותלמוד תורה בבת אחת, אבל בקדיש, התלמוד תורה והקדושה הם בנפרד. בתחילה לומדים תורה, ואח"כ מקדשים את ה' בקדיש. הם לא חלים בבת אחת.

זאת ועוד, אפילו בובא לציון, לא מוכרח מן הדין שיהיו עשרה. למרות שמנהגינו הוא להחמיר, שהמתפלל ביחידות אומר אז, קדושת, במקום קדוש קדוש וכו'. אעפ"י כן אומרים הרבה פוסקים שמעיקר הדין יחיד יכול לאמרו. הרמב"ם [בתשובותיו] חזר בו, אבל מנהגינו הוא לחומרא, כפי דעת הרמב"ם בחיבורו, אפילו שבתשובותיו הוא חוזר בו ופוסק להתיר גם לגבי קדושת יוצר, כל שכן לגבי קדושת ובא לציון שהיא פחותה ממנה בדרגא.

בתפילת שחרית אנחנו אומרים שלוש קדושות. קדושת שמונה עשרה, נקדישך ונעריצך, אותה לפי כל הדעות אין לאמרה ביחידות, כי הננו מקדישים בעצמנו את הקב"ה, וצריך מנין בשביל זה. משא"כ בקדושת יוצר, שאיננו אלא מספרים על המלאכים, כיצד הם מקדישים את ה', לכן יש מתירים לאמרה ביחידות. ובא לציון יתכן שהוא קל אפילו מקדושת יוצר, כי הוא אינו אלא קרא ותרגום של פסוקים. ובא לציון ואתה קדוש וכו'.

לעלם ולעלמי עלמיה. זוהי הנקודה המיוחדת. רוצה לומר בכל העולמות, אף לעולם הבא. לפיכך אמרו ז"ל, כל העונה אמן יהא שמיה וכו' קורעין לו גזר דין של שבעים שנה, כי גזר דין של שבעים שנה הוא כל זמנו של אדם בעולם הזה. ובעולם הזה אין השתנות לו, מפני שנגזר על כל עולמו, שהוא שבעים שנה. לכך בעולם הזה אין ביטול לו, כי אם מן העולם הבא העליון, שיש השתנות אל גזירת עולם הזה, כי עולם הבא יותר במעלה מן העולם הזה. וכאשר אמר 'אמן יהא שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיה', וממנו יכול לבטל הגזירה של ע' שנה.

ולפיכך לא מצינו בכל השבחים שמתחיל ביו"ד העתיד, לומר 'אמן יהא שמיה רבה מברך', רק שבח זה, כי יו"ד העתיד מורה על עולם הבא. וכמו שאמרו ז"ל (סנהדרין צא א) "אז ישיר משה" (שמות טו, א), 'שר' לא נאמר, אלא "ישיר", מכאן לתחיית המתים מן התורה.

ויפה אמרו (תוספות ברכות ג א), שלכך השבח הזה בלשון ארמי, שלא יבינו אותו מלאכי השרת, שאינם מבינים בלשון ארמי, שלא יקטרגו עלינו כשאנו משבחים שבח כזה. ואין ספק שנמצא דבר זה במדרש חכמים.

והפירוש הוא, כי אי אפשר למלאכי שרת לשבח שבח זה, שלא יוכל לשבח ולקלס בריאה את בוראה במעלה מה שלא נמצא אתו. ומה שהשם יתברך עושה לבריאה, יש לבריאה לקלס את שמו. ולכך ישראל שהם מזומנים ומוכנים לעולם הבא, יכולין לברך כך 'אמן יהא שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיה', עד עולם העליון, הוא עולם הבא. אבל המלאכים אי אפשר להם שיקנו מעלת עולם הבא, שאין למלאכים קנין מעלה יותר, שהם נשארים כמו שהם נמצאים בפועל, ואין קנין מדריגה יותר גדולה. שכבר התבאר בראיות שכליות מופתיות, שאם אין הפסד – אין הויה, כי השלם לא יתהוה. כלך אצל המלאכים, שאין הפסד, לא שייך בם הויה

בכל זאת מנהגינו ידוע להחמיר בכל אלו, שלא לאמרם ביחידות. מאידך ישנם פוסקים המתירים זאת ואומרים כי בקדושת יוצר, וקל וחומר ב'זבא לציון', אפשר לאמרם ביחידות. נמצא כי אפילו בקדושה זו עצמה לשיטתם, אין צורך שיהיו עשרה.

ממילא לכאורה לא מובן כל כך מדוע המגן אברהם החליט שצריך להחמיר כל כך, וגם הלימוד נחשב קדושה בעצמו, וצריך שילמדו עשרה ביחד.

ויותר מזה יש להוכיח מדברי מהר"ל בספר נצח ישראל [פרק כ"ב וכ"ג, מדף ת"ס], וכדלקמן.

הוא מאריך לבאר ביאור נפלא, מהו העניין המיוחד שהעולם מתקיים דוקא על הקדושה דסדרא ואמן יהא שמיה רבא דאגדתא. הוא עומד על כך שמאז שנחרב בית המקדש נתמעט השפע היורד לעולם, ומביא את הגמ' בברכות בזה"ל, בפרק קמא דברכות (ג'), תניא אמר רבי יוסי, פעם אחת נכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל, ובא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח. ואמר לי, בני, מה בת קול שמעת בחורבה?

אמרתי לו, שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת, אוי שהחרבתי את ביתי, ושרפתי את היכלי, והגליתי בני לבין האומות. אמר ליה, בני, חייך וחיי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ג' פעמים אומרת כך. ולא עוד, אלא בכל זמן שישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ועונין אמן יהא שמיה רבא מברך, הקדוש ברוך הוא מנענע בראשו ואומר, אשרי המלך שמקלסין אותו כך, ומה לו לאב שהגלה את בניו לבין האומות, ואוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם, עד כאן.

פירוש, כי השבח הזה שהוא 'אמן יהא שמיה רבה' מורה על מעלת ישראל, כי בו נזכר מה שלא נזכר בשום שבח, שאומר שהוא מברך

ולא תמצא זה בשום שבח בעולם, רק בשני שבחים אלו. בעבור כי אלו ב' שבחים בפרט משבחים הקדוש ברוך הוא מצד עולם העליון, ועל דבר זה העולם עומד, מצד שהשם יתברך מברך העולם הזה מן עולם העליון. מהר"ל בעיונו הדק, מצא את המשותף בין שניהם, שבהם בלבד אומרים שיהא שמו מבורך לעולם ולעולמי עלמיה בעולם העליון.

ועל זה תיקנו אלו ב' שבחים בפרט בלשון ארמי, כי לשון ארמי אינו מכלל שבעים לשונות המיוחדים לכל אומה ואומה. וכבר ביארנו דבר זה למעלה, כי השבח הזה הוא מגיע עד עולם העליון, והוא כולל הכל, ואינו מיוחד, לכן ראוי שיהיה השבח הזה בלשון שאינו מיוחד. ואינו ראוי שיהיה בלשון הקודש, מפני כי לשון הקודש לשון מיוחד. וכל שאר הלשונות כלם הם לשונות מיוחדים, חוץ מלשון ארמי.

בשביל להבין זאת היטב, צריכים להתעמק עוד ולראות נקודות נוספות. ויש שם ביאור ומקורות למטה. כלל הדברים הוא שלשון ארמי אינו מיוחד לאומה מסויימת כמו שאר השפות, שהיא לעם מסויים, והיא לעם אחר, כי ארמי היא מין שפה משותפת, וכוללת הכל.

שניהם נאמרים בלשון ארמי, והיא מעלה גבוהה יותר. ולכן, למרות שירדה קללה לעולם, בכל זאת, בזכות האמירות הללו אנחנו מחזקים את קיום העולם.

פירוש זה, מדוע דוקא על הדברים האלו עומד העולם, שונה מפירושו של רש"י בגמרא שם, שהבאנו למעלה.

חושבני כי גם לפי דבריו, הכל מדובר דוקא בשעת אמירת הקדיש עצמו, אבל אין שום הוכחה לדעת המגן אברהם, שגם בזמן הלימוד צריך עשרה.

אחרת. ודבר זה רמזו חכמים במדרש (במד"ר כ, כ) גם כן. "כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל" (במדבר כג, כג), לעתיד לבא יהיה מחיצתן של ישראל לפני ממוחיצות המלאכים, ומלאכי השרת שואלים אותם מה הורה לכם הקדוש ברוך הוא, זהו "כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל". ולכך כאשר מזכירין לעולם ולעלמי עלמיה, ובזה מדריגת ישראל יותר קרוב אל השם יתברך מן המלאכים, ולפיכך יש כאן קנאה. כי השבח הזה אינו ראוי למדרגות המלאכים, ומסולק מהם. ולכך יש לומר בלשון אשר הוא נבדל מן המלאכים. ודבר זה ענין עמוק.

הוא מאריך בדברים גבוהים עוד ועוד, והרוצה להבין היטב יעיין בגוף הספר.

אח"כ [בדף תע"ו] הוא אומר עוד, ובגמרא קאמר (סוטה מט א), אמר רבא, וכל יום קללתו מרובה משל חבירו, שנאמר (דברים כח, סז) "בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר". אילימא "בוקר" דלמחר, מי ידע מאי הוי, אלא דחליף ואזיל. אלא עלמא אמאי קאי, אסדרא דקדושא, ועל אמן יהא שמייה רבא דאגדתא, שנאמר (איוב י, כב) אָרְץ עֵיפָתָה, כְּמוֹ אֶפֶל. צְלָמוֹת, וְלֹא סְדָרִים. וְתַפֵּעַ כְּמוֹ אֶפֶל. הא איכא סדרים, תופע מאופל, עד כאן.

וביאור זה, כי העולם הזה הוא מקבל מן העולם העליון, ודבר זה אין ביטול לו, ולא יפול תחת הביטול כלל, ועל דבר זה קאי עלמא. כי כאשר בטל בית המקדש, שעל ידו היתה הברכה באה לעולם, אבל עדיין לא בטל דבר זה, שהעולם הזה מקבל מן העולם העליון. ולפיכך קאמר דקאי על סדרא דקדושא ו'אמן יהא שמייה רבא' דאגדתא, כי על ידי זה מביא הברכה מעולם העליון לעולם הזה, כי זאת הברכה לא שייך בה הפסק כלל. ובשניהם אנו אומרים – בקדושת ובא לציון – קדיש לעלם ולעלמי עלמיה, וכן ב'יהא שמייה רבה' – בקדיש – אנו אומרים 'מברך לעלם ולעלמי עלמיה'.

שערי יצחק – השיעור השבועי

וכך אכן יוצא מהערוך השלחן [או"ח סי' נ"ה סעיף ה'] המחלק בין הדברים. וזה לשונו, כתב הרמב"ם בסדר התפלה [נוסח הקדיש] כל עשרה מישראל או יותר שעוסקין בת"ת שב"ע"פ, ואפילו במדרשות או בהגדות, כשהן מסיימין אומר אחד מהן קדיש בנוסח זה וכו', והוא הנקרא קדיש דרבנן עכ"ל.

ומבואר מדבריו דדוקא עשרה שלומדים ביחד יש רשות לומר קדיש זה, לאפוקי אם פחות מעשרה לומדים, וכ"ש אחד כשלומד. ולפי"ז יש לגעור באנשים, כשיש להם יארצי"ט לומדים בעצמם איזה פרקי משניות, ואומרים קדיש. כך ישנו מנהג אצל האשכנזים, שהיתום קורא לעצמו משניות לבדו, ואומר אח"כ קדיש. ואסור לעשות כן.

בסעיף ט' מוסיף הערוך השלחן בזה"ל, כשם שכשיצאו מקצתן משלימים התפלה עם הקדיש השייך לזה, כמו כן אם התחילו בלא עשרה, ובאמצע באו עד עשרה, כגון שהתחילו ברוך שאמר בלא עשרה, ואצל ישתבח באו עשרה, אומרים קדיש, כמ"ש בסי' נ"ג. וכן בערבית. ויש מי שלמד מזה גם על לימוד, שכשהתחילו ללמוד בלא עשרה ובאמצע באו עשרה שיאמר קדיש. [ט"ז סק"ג].

הנה אם למדו ביחד מקצת, ודאי כן הוא, אבל אם באו אחר שלמדו, לא יאמרו קדיש. [מג"א סי' ס"ט סק"ד].

ויש מי שנראה מדבריו דגם בכה"ג אומר קדיש [ט"ז שם]. ואינו כן, ואינו דומה לישתבח, דבשם עיקר התפלה כך ניתקנה, שיתפללו בעשרה, ושיאמרו קדיש, ולא בלימוד.

וכן יש מי שרצה לומר דכשהיה עשרה בביהכ"נ, אף שלא למדו כולם, אומר קדיש [שם בשם ל"ח וכ"מ מט"ז]. ומדברי הרמב"ם להדיא לא נראה כן, דאע"ג דקדושה עושים גם בשביל יחיד, כמ"ש בסי' ס"ט, זהו מפני שכל

נמצאנו למדים שני פירושים שונים בדברי הגמ', פירוש רש"י ופירוש מהר"ל.

וכנגד מה שרש"י אומר, שהמגמה היא שיצטרפו תלמוד תורה וקדושה, מהרי"ץ ועץ חיים דף ס"ח מביא פירוש אחר בשם אבודרהם בזה"ל, תיקנו לומר סדר קדושה כאן, בעבור עמי הארץ המאחרים לבוא לתפלה, שלא יפסידו שמיעת הקדושה. לצורך אנשים עמי הארץ המאחרים, ולא הספיקו לבוא אפילו לשמונה עשרה, רק בסוף. בשבילם תיקנו אמירת הקדושה.

ממשיך מהרי"ץ, דאמרינן בשלהי סוטה, אמאי קאי עלמא, אסדרא דקדושה ואאמן יהא שמיה רבה. ולכך נהגו לתרגם סדר קדושה זו, כדי שיבינו עמי הארץ שאין מכירין לשון הקודש. ותיקנו להם כאן כמו תפלה קטנה, בתחילה אשרי, ואח"כ קדושה, וזכרון ציון ותלמוד תורה. כמו שתיקנו בלילי שבת ברכה מעין שבע, בעבור המאחרים לבוא.

בסידור אוצר התפילות [דף רט"ז רי"ז] ישנה אריכות בביאור הדבר, מדוע בעצם תיקנו את סדר הקדושה בנוסח הזה. ועכ"פ מובן כי כל הפירושים הנ"ל אינם הולכים כפי פירושו של רש"י.

לענייננו יוצא ממילא שאין הכרח לדברי המגן אברהם, מה גם שמהרי"ץ כתב במפורש כי המנהג נקבע להקל בזה, לא לעיכובא.

נראה לכאורה כי כיון שמהרי"ץ כתב שנוהגים להקל בשעת הדוחק, שלא כהרב מגן אברהם, יתכן שגם בלימוד הדין כן, ואפילו אם בזמן הלימוד לא נכחו עשרה יאמרו קדיש, כפי הדעות החולקות, אך אין לנו הוכחה ברורה להסיק כן, כי לגבי לימוד תורה יתכן שאין משם ראיה, משום שמהרמב"ם [המובא לקמן] ישנה משמעות שדוקא עשרה העוסקים בתורה יאמרו קדיש, ולא מספיק שהם יתאספו דוקא בסוף.

יחיד נתחייב בכל יום בזה, שזהו מעיקר תקנתא דתפילה. משא"כ קדיש על הלימוד אינו בחובה, אלא אם עשרה לומדים ביחד הרשו חכמים לומר קדיש דרבנן ולא בענין אחר, וכמ"ש בסעיף ה' בשם הרמב"ם.

לדבריו יוצא שישנו הבדל, שדוקא בתפילות תיקנו לומר קדיש, אבל בלימוד אינו כן, אלא רק אם למדו בעשרה אומרים קדיש, אבל אינו תקנה קבועה. ממילא אי אפשר להוכיח ממה שמנהגינו להקל לומר קדיש במנחה אפילו אם לא היו עשרה בזמן אמירת אשרי, כי גם בלימוד הדין כן, כי הקדיש בלימוד הוא רשות.

זאת ועוד שיתכן לפי הערוך השלחן כי כל הנושא הוא רק לגבי דיעבד.

דרך אגב, הערוך השלחן נוקט לשון, הרשו חכמים לומר קדיש, משמע כביכול כי הקדיש אינו חובה. בעבר ושיעור מוצש"ק מטות ה'תשע"ט אמרנו כי גם מהמשנה ברורה שאמר 'וכלו לומר קדיש יש מקום להוכיח כן, שמע מינה שאמירת הקדיש אינה חובה.

ברם נראה לענ"ד שהם לא נקטו את הלשון הזה בדוקא, ועיקר הכוונה היא שבאופן זה הרשו חכמים לומר קדיש, אבל התוצאה שזה נהפך לחובה. כיון שזהו האופן המותר, וישנה אפשרות, ממילא אנחנו מחוייבים לומר קדיש.

אולם יש לדייק חידוש נוסף בדבריו, שכתב בשני מקומות, עשרה שלומדים ביחד. בזמנו לפני כמה שיעורים [שם] הבאנו את דעת קצות השלחן שהסתפק בזאת, האם מוכרח לאמירת הקדיש שילמדו כולם ביחד, או אפילו אם כולם נמצאים באותו המקום, אך כל אחד לומר עניין אחר לעצמו, יכולים לומר קדיש. הבאנו הוכחות כנגד דעתו, לומר שבכל מקרה אומרים קדיש. אבל עתה בראותי כי גם הערוך השלחן אומר כמותו, ממילא הנני מבטל את דעתי. על פי שני יקום דבר [דברים י"ט, ט"ז]. לא ברור

לי מהיכן הם מדייקים זאת, אבל עכ"פ יש לכך קצת הבנה.

עכ"פ כיון ששני הפוסקים האלו אומרים כך, יש לנהוג שלא לסמוך על הלימוד שאינו משותף בשביל לומר קדיש, ולכל הפחות יאמרו כולם ביחד פסקת רבי חנניא, וזה ייחשב להם ללימוד משותף. מספיק גם שהאחד יאמר רבי חנניא וכולם יצייתו, וייקרא להם שלמדו יחד. היה עדיף שילמדו משנה או הלכה אחת, אבל לפחות רבי חנניא.

*

מקודם אמרתי בשם מהר"ל בספר נצח ישראל, המשוה בין ובא לציון לקדיש ואומר, כי הן בקדיש אומרים מברך לעלם ולעלמי עלמיא, והן בובא לציון אומרים כן.

בספר עין יעקב [שם] מעתיקים את דברי מהר"ל בהגהות הנקראות חידושי גאונים, שם נלקטו ספרים רבים, אבל יש להעיר שהם העתיקוהו שם בצורה משובשת. שם נזכר כאילו בזבא לציון אומרים 'מברך לעלם ולעלמי עלמיא', אבל אין דבר כזה.

רק אח"כ אומרים, 'י"י ימלוך לעולם ועד, י"י מלכותיה לעלמא ולעלמי עלמיא'. אך אז הרי לא אומרים מברך, כמו קדיש.

רק למעשה יש לדעת כי ישנו הבדל בין הנוסח שלנו לנוסחת האשכנזים והספרדים, כפי שמהר"ל מציגה. הם אומרים בובא לציון 'קדיש לעלם ולעלמי עלמיא', אבל אנחנו אומרים בבי"ת, 'בעלם עלמיא'. אולי לנקודה שהוא מדבר עליה, שמתכוונים למשוך שפע מהעולם העליון לתחתון, זה לא נוגע, כי בחינת ההשוואה מתאימה.

רק צריך לדעת שישנו הבדל בנוסח, ומהרי"ץ [בעץ חיים ח"א דף ס"ט ע"א] מאריך להוכיח שהנוסח האמתי הוא כפי מנהגינו.

אשרי, ודאי בשביל זה לא יחסר הקדיש. וכן נוהגים בכל יום באמירת תהילים בבוקר בלא מנין, שאומרים אח"כ קדיש כשיבואו מנין, ושפיר עבדי כנ"ל, ע"ש. וכן עיי' בתש"י שער אפרים סי' י"ז ודוק.

הרי חזינן דאף דלמד ביחידות מ"מ כשמזדמן לו מנין אחר הלימוד, מצי לומר קדיש דרבנן.

אך במג"א סי' ס"ט סק"ד חזיתי שהביא דברי הלחם חמודות ז"ל, דבלימוד שניים ושלושה לומדים, אומרים קדיש כשיש שם עשרה, וכי וז"ל ונראה לי דאם לא היו שם עשרה בשעת הלימוד אע"פ שבאו אח"כ לבית הכנסת אין אומרים קדיש, כמ"ש בסי' רל"ד, עכ"ל.

ובסי' רל"ד כ' וז"ל, ואם אמר אשרי בלא מנין, ואח"כ באו למנין, יאמרו מזמור א', ואח"כ יאמר קדיש. ונ"ל דה"ה כשלומדים בבית הכנסת, וליכא מנין, ואח"כ קורין עשרה לומר קדיש, לא יאות עבדי. וק"ו הוא, דהא עיקר טעם קדיש על הלימוד משום שנתקדש השם, וא"כ בעינן בשעת הלימוד, ע"ש.

הרי דפליג על הט"ז בזה, ולפ"ז נראה פשוט דאם למד ביחידות ואח"כ באו עשרה, שילמוד עוד משנה אחת, ואז שפיר יכול לומר קדיש, וכמ"ש במג"א לענין אשרי. ועיי' במשנ"ב סי' רל"ד סק"ה. ועיי' בא"ר סי' נ"ה ותקפ"א, ובפמ"ג ובדה"ח ובחי"א ה"ל תפלה כלל ל' ס"ז ושאר פוסקים ז"ל, דהעיקר כהמג"א ז"ל. וכן משמע מביאור הגר"א ז"ל בסי' רל"ד סק"ה ע"ש. ועיי' בפמ"ג סי' נה במ"ז סק"ג דמוכח דלמנין פסוד"ז ותפילת ערבית, גם המג"א מודה להט"ז ז"ל, וע"ע בתש"י מהר"ם מינץ סי' ח' ודוק.

ומצאתי עוד בשו"ת מנחת אלעזר ח"ד סי' מ"ב וז"ל, ומה ששאלת על אשר לא נהגנו לומר קדיש דרבנן על משניות שלומדים כל אחד לעצמו, כמו שנוהגים הרבה בעולם. הנה ע"ז

בספר דברי שלמה [להר"ש שניידר, ח"א סי' ל"ט, דף ש"ב] האריך עוד בנושא, וזה לשונו, נסתפקתי במאי דנוהגין ללמוד משניות ביום היא"צ ביחידות ואח"כ כשמזדמן מנין עשרה אומר קדיש דרבנן על הלימוד, אי יאות עבדי כיו דבעת הלימוד לא נמצא עשרה, והרי הקדיש קאי על הלימוד. או דלמא לא שנא, דהעיקר הוא בשעת אמירת הקדיש דבעי עשרה, ובכה"ג מקרי מקדש שמו ית' ברבים.

ועיין בש"ע א"ח סי' נ"ה ס"א, דאין אומרים קדיש בפחות מעשרה, וכי בשכנה"ג דה"ה קדיש דרבנן שאומר אחר הלימוד. וכי בט"ז סק"ג וז"ל, מתוך דברי הפוסקים שכי' ואומר קדיש, ואין אומרים אותו בפחות מעשרה, משמע דהפסוקי דזמרה אין צריך עשרה, דאפי' אם אומרן ביחידות, כל שיש עשרה בשעת אמירת הקדישים, די בכך. וכ"מ ממ"ש רמ"א בסי' נג ס"ג, שאם אין מנין בבית הכנסת, ימתין הש"ץ עם ישתבח כו'. ובתש"י רמ"א סי' ח' כ' דיכול ג"כ להמתין אחר אמירת ישתבח על מנין, וכן הדין בתפילת ערבית שהתפללו ביחידות ימתין אח"כ על מנין.

וכן נ"ל בכל לימוד שאדם לומד פסוקים ואגרות או תלמוד, שאם נזדמן לו תכף מנין שיכול לומר קדיש כו'. ואין להק' ממ"ש רמ"א סי' רל"ד שא"ל אשרי שקודם מנחה אלא כשיש מנין בבית הכנסת כדי שיאמרו עליו הקדיש קודם תפילת מנחה, לק"מ, דהתם אין הטעם משום שאין שייך קדיש על מה שאמרו תחילה בלא מנין, אלא הטעם דאין לעשות לכתחילה הפסק בין הקדיש ובין מה שנאמר תחילה כו'.

והא דלא הזהירו כן באמירת פסוד"ז בשחרית, שלא יאמר עד שיהיה מנין, משום דפסוד"ז יש שהייה באמירתם, ודרך לבוא מנין במשך זמן אמירתה, משא"כ באשרי שאין שהייה באמירתו, על כן צריך אזהרה שלא להפסיק, אבל ודאי אם אירע שלא באו מנין עד אחרי

הקפידו אאזמור'ר הגה"ק מפה ואאמור'ר הגה"ק זי"ע, במי שנהג לומר קדיש דרבנן ביום היא"צ או תוך י"ב חודש משניות שלמד בעצמו, כיון שקדיש תיקנו כמו קדושה, ושאיין לאמרו רק כשרבים, היינו עשרה, לומדים. ומצאתי אח"כ מפורש בדבריהם לחד מן קמאי בשו"ת אבן השוהם ומאירת עינים סי' י"ט, דאותן הלומדים משניות וגמ', אפי' שלושה ביחד, איין לומר קדיש, אח"כ רק בשלומדים עשרה יחד, ועכ"פ רובא דמינכר של עשרה שילמדו, אז יכולין לצרף המיעוט שיהיו עשרה כשיאמרו קדיש, אבל לא בשלומדים רק מיעוטן. ואיין לדמותו לפורס על שמע או קדושה שאחד אומר כשיש עשרה שם, ע"ש טעמו ונימוקו.

ועי' במג"א סי' נ"ד שם סק"ג, דגם בשלומדים משניות יש לומר הגדה אחריו וכו' ע"ש. וכן עי' בס' דרכי חיים ושלום אות קכ"א, וכתב עוד, דכן קדושה וברכו של יחיד האומר בתפילתו כשמתפלל ביחידות, ויש שם עשרה שכבר התפללו, הגיד המנח"א ז"ל בשם קדוש מדבר שקדושות וברכו כאלה אינם פורחים לעילא.

הרי לך דאף מנין לא מהני, אלא בעינן גם עשרה או עכ"פ רובא דמנכרא שלומדים. וכן מוכח נמי מדברי הרמב"ם ז"ל בסדר תפילות כל השנה, בנוסח הקדיש וז"ל, קדיש דרבנן, כל עשרה מישראל או יתר שעוסקין בת"ת שבע"פ ואפי' במדרשות או באגדות, כשהן מסיימין אומר אחד מהם קדיש בנוסח זה כו' וזהו הנקרא קדיש דרבנן ע"ש. ועי' בערוך השלחן א"ח סי' נה ס"ה וז"ל, ומבואר מדבריו (של הרמב"ם הנ"ל), דדוקא עשרה שלומדים ביחד יש רשות לומר קדיש זה, לאפוקי אס פחות מעשרה לומדים וכ"ש אחד שלומד. ולפ"ז יש לגעור באנשים כשיש להם יא"צ, לומדים בעצמם איזה פרקי משניות ואומרים קדיש, ואסור לעשות כן ע"ש.

ובסעיף ט' שם כ' וז"ל, וכשם שכשיצאו מקצתן משלימים התפילה עם הקדיש השייך לזה, כמו

כן אם התחילו בלא עשרה, ובאמצע באו עד עשרה, כגון שהתחילו ברוך שאמר בלא עשרה ואצל ישתבח באו עשרה אומרים קדיש, כמ"ש בס"י נג, וכן בערבית. ויש מי שלמד מזה גם על לימוד, שכשהתחילו ללמוד בלא עשרה, ובאמצע באו עשרה שיאמר קדיש (ט"ז סק"ג). הנה אם למדו ביחד מקצת, ודאי כן הוא, אבל אם באו אחר שלמדו, לא יאמרו קדיש (מג"א סי' סט סק"ד). ויש מי שנראה מדבריו דגם בכה"ג אומר קדיש (ט"ז), ואינו כן. ואינו דומה לישתבח, דשם עיקר התפילה כך ניתקנה שיתפללו בעשרה ושיאמרו קדיש, ולא בלימוד וכן יש מי שרצה לומר דכשהיה עשרה בבהכ"נ אף שלא למדו כלום, אומר קדיש (שם בשם ל"ח וכ"מ מט"ז). ומדברי הרמב"ם להדיא ל"נ כן, דאע"ג דקדושה עושים גם בשביל יחיד, כמ"ש בס"י ס"ט, זהו מפני שכל יחיד נתחייב בכל יום בזה שזהו מעיקר תקנתא דתפילה, משא"כ קדיש על הלימוד אינו בחובה אלא אם עשרה לומדים ביחד, הרשו חכמים לומר קדיש דרבנן, ולא בענין אחר, וכמ"ש בס"ה בשם הרמב"ם, עכ"ל.

וכן משמע נמי מדברי תשובות ופסקים להראב"ד ז"ל סי' קצ"ג (הובאה בשבלי הלקט סי' ח) ממ"ש שאם נתקבצו עשרה בנ"א לדבר מצוה בין לתפילה בין לת"ת, צריכין לקדש כו', וקדיש אחר יאמרו אמר קריאת מזמור או פרק או אגדה או משנה שרגילין לקרות במקצת מקומות, כמו בסוטה (מט). עלמא אמאי מיקיים אקדושא דסדרא ויהא שמי רבה דאגדתא ע"ש (אגב, הובא נמי בשו"ת הראב"י סי' קפא לראב"ד בעל האשכול ז"ל (חותנו ורבו של הראב"ד בעל השגות ז"ל), ועי' במבוא ר"ש אלבק ז"ל לס' האשכול.

הוא ממש מאריך בנושא, וסיים בזה"ל, שוב מצאתי דכ' בזכור לאברהם יו"ד ח"ג ה"א אבל אות ק' סקכ"ח בשם ויקהל משה, שהביא מעשה נורא מענין רוח א', ושם נאמר שאין דבר להגן מפני המזיקין כאמירת קדיש על

שערי יצחק – השיעור השבועי

כאשר מקודם לבן אחרי קריאת ברייתא דרבי ישמעאל לא היו עשרה, לבן חפצו להשלים אותו לפני המהולל. עוררנו כי בעצם הקדיש הנאמר שם, מפסיק בין המזמורים, ואין לאמרו אז. כי מעיקר התקנה היה מתאים אפילו להקדים את אמירת ברוך שאמר לפני הודו, רק כיון שממתנינים לביאת כל הקהל דחו אותו לשם, ולכן עכ"פ אין להפסיק ביניהם בקדיש.

הסברנו זאת אז, ועתה הנני רוצה לחזק בס"ד את שרשי הדברים, כי אז לא היה מספיק פנאי להרחיב כראוי.

בספר כף החיים [או"ח סי' נ"ה סק"א] מסביר את חלוקת הקדישים וטעם הסדר שקבעום, וזה לשונו, השיב הראב"ד טעם, על הקדישים שאומרים בתפלה. א', אחר פסוקי דזמרה שיש לשם הפסק דפסוקים. ב', אחר סיום תפלת שמונה עשרה, שהיא מצוה בפני עצמה. ג', אחר הקדושה – ובא לציון – והוא דבר שבקדושה. ד', אחר אמירת המזמור או פרק או אגדה או משנה, כדאמרין בסוטה (מ"ט ע"א), עלמא אמאי קאי, אקדושה דסדרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא. ה', אחר אשרי למנחה, שהיא מצוה בפני עצמה, שכל האומר ג' פעמים בכל יום תהילה לדוד, מובטח וכו'. ו', אחר קרית שמע של ערבית, כי תפילת ערבית רשות, ויש הולכים להם קודם שמונה עשרה, ולא ישמעו קדיש. ז', לאחר תפילת ערבית, שכבר נשלמה התפילה. ואין פוחתין מז' קדישים בכל יום, על שם, 'שבע ביום הללתיך' עכ"ל בשבלי הלקט. בית יוסף, ופרישה אות א'.

מוסיף הכף החיים, ולפי דברי האר"י ז"ל צריך להיות בכל יום י"ב קדישים. ששה בשחרית, א' קודם הודו, והב' קודם יוצר, והג' אחר תפלת שמונה עשרה, והד' אחר קדושה דסדרא, והה' קודם קוה, והו' קודם עלינו לשבת. ושנים בתפלת מנחה, אחד קודם העמידה, ואחד אחר העמידה. וארבעה בערבית, אחד קודם ברכות דערבית, ואחד קודם העמידה, ואחד אחר

מזמורי תהלים, ולכן יש להנהיג לבנים על אבותם שילמדו בכל יום מהשנה הראשונה קצת מזמורי תהלים ויאמרו קדיש, ע"ש. ומשמע לכאור דלא בעינן שכל הקהל יאמרו תהלים עם האבלים, אלא סגי גם כשהאבלים אומרים תהלים, כל דאיכא עשרה, וה"ה בלימוד. ועי' בתש"י זכרון יהודא חא"ח סי' כד בשם מהר"ם שיק ז"ל, שהקפיד על תלמיד א' שרצה לומר קדיש דרבנן על מה שלמד ביחידות, שעכ"פ ילמוד עם עוד אחד ביחד, ע"ש. ולפ"ז י"ל דגם מדברי הרמב"ם והראב"ד ז"ל אינו מוכרח לומר דבעי דוקא עשרה שילמדו, די"ל כוונתם ז"ל, רק לבאר דעשרה שלמדו רשאי לומר קדיש דרבנן אחר הלימוד, אבל לא לדייק דבעי דוקא עשרה שילמדו יחד, ואף בפחות מעשרה שלומדים יכול לומר קדיש, כל היכא דאיכא עשרה במעמדן. אך לפי כל הנ"ל י"ל דבודאי מן המובחר טפי שילמדו העשרה ביחד לפחות משנה אחת, ודו"ק.

אבל בלא"ה נמי סגי, דנפיש זכותיה דהמג"א ודעימיה ז"ל לסמוך עלי' כל שנמצאו עשרה בשעת הלימוד, ולא בעינן שכולם ילמדו ביחד, ובשעת הדוחק אפשר לסמוך גם על הט"ז, ודוק.

בקובץ פרי תמרים [קובץ כולל תו"י, חלק י"א, מדף רל"ד] ישנה עוד אריכות על כך, יעו"ש.

השלמה לשיעור מוצש"ק מטות התשע"ט שאין נכון לומר קדיש דרבנן לפני "המהולל" בתפילת שחרית של שבת, ושתי תשובות לסברת החולקים הרוצים לדמות ולהשוות בין מנהג תימן בתפילת שבת לבין מנהג הספרדים בתפילות שחרית שבכל ימות השבוע. ואם יתום קטן רשאי לומר קדיש.

בשיעור מוצש"ק מטות האחרון, בסוף השיעור, דיברנו כי נראה שאין רצוי לעשות מה שנהוג בבתי כנסיות רבים, שבשבת בבוקר אומרים קדיש דרבנן לפני המהולל וברוך שאמר,

העמידה, ואחד קודם עלינו לשבת, כמבואר בשער הכוונות דרוש הקדיש ובנוסח התפלה דף נ"א.

בכף החיים לפני כן [סי' מ"ח אות א' ד"ה ודע] מסביר את הסיבה, מדוע לפי האר"י אומרים כל כך הרבה קדישים. זאת יובן בהקדים המושג הידוע שישנם ארבעה עולמו שסימנם אבי"ע. אצילות יצירה בריאה עשייה. התפילה מתחילה בעולם שלנו, שהוא עולם העשייה.

וזה לשונו, ודע הקדמה אחת. כי מן תחילת התפילה עד ברוך שאמר, הוא עולם העשייה. ומברוך שאמר עד יוצר אור, הוא עולם היצירה. ומן יוצר אור, עד תפלת י"ח, הוא עולם הבריאה. ותפילת י"ח הוא בעולם האצילות. מעתה הולכים בסדר יורד. ומן אשרי יושבי ביתך עד תפילה לדוד – זהו לנוסחתם. לדין אין אומרים תפילה לדוד – חוזר להיות עולם הבריאה. ומשם עד אין קדוש כי"י, חוזר להיות עולם היצירה. ומשם עד עלינו לשבת, הוא עולם העשייה.

והכוונה היא שצריך בתחילה להעלות העולמות ממטה למעלה, ומתקשרים עולם התחתון בעולם העליון ממנו, עד שנמצאים כל העולמות כולם יחד קשורים בעולם האצילות, בעת שמתפללין תפילת י"ח בעמידה, ואז נעשה שם הזיווג העליון. ואחר כך צריך לקבל שפע העליון הנמשך מן הזיווג ההוא, וצריך להורידו למטה בעולמות התחתונים, מעילא לתתא. ולכן בְּאֶמְרָנו אשרי יושבי ביתך עד תפילה לדוד, אנו מורדין השפע מן האצילות אל הבריאה. ואין הכוונה להוריד עולם הבריאה בעצמו. ואחר כך מן תפילה לדוד עד אין קדוש כי"י וכו' מורדין השפע מן הבריאה אל היצירה. ואחר כך מן אין קדוש כי"י כי אין בלתך, עד עלינו לשבת, אנו מורדין השפע מיצירה לעשייה. ואחר כך בעלינו לשבת, אז יורדין העולמות הנזכרים כל אחד במקומו.

בתחילה העלינו את כל שפע העולמות מלמטה למעלה, ואח"כ צריכים להוריד אותו לעולמות התחתונים. מעילא לתתא.

ולכן תיקנו קדיש אחד, בכל שינוי עולם ועולם. רק בין גאולה לתפילה, אף על פי שהם ב' עולמות, בריאה ואצילות, לא תיקנו לומר בהם קדיש, כמבואר הטעם בשער הכוונות בדרוש הקדיש סוף דף י"ד ע"ד. אפילו שמן הראוי היה לומר שלושה קדישים לפני שמונה עשרה, להבדיל בין אחד לשני, בין גאולה לתפילה לא היה שייך לומר קדיש, מפני איזה טעם ע"ד הסוד. לטעם ההלכתי הפשוט, הכף החיים לא נכנס. לפי הפשט, הטעם מובן מאליו, עלפי הגמרא והפוסקים, שאסור להפסיק בין גאולה לתפילה, וצריך להסמיכם, אבל האר"י וכף החיים מדברים לפי הסוד.

כל זה לפי נוסחאות הספרדים, אבל אצלנו לא אומרים חלק מן הקדישים הללו. לפי נוסח הבלדי לא אומרים קדיש לפני ברוך שאמר. בשחרית יש רק ארבעה קדישים, ולא ששה כדבריו. וממילא צריך לברר, מה עם ההפסקה הנצרכת בין כל העולמות?

מהרי"ץ לא מתייחס לנושא במפורש, ואינו מסבירו, אף שיש מכך נפקותות, כמו שנראה בהמשך בס"ד. אבל את כלל העניין של קישור העולמות הזכיר מהרי"ץ בשני מקומות, האחד בקיצור על המזמור אשרי יושבי ביתך בזה"ל, אשרי יושבי ביתך עוד. ראשי תיבות אבי"ע, והם ארבעה עולמות. והכוונה, לחברם אחד אל אחד, על ידי תפילתנו הראויה. ועץ חיים דף י"ז ע"ב.

מקור הדברים הוא מהספר טהרת הקודש, וכפי שפתחתי שם בפנים הספר, הוא נמצא שם בדף י"ט.

אמנם, ראשי התיבות אינן לפי סדר המלים, כי היו"ד היא לפני הבי"ת, אך בסה"כ ראשי התיבות הם אבי"ע.

בלי הכח שנותן לו הקב"ה. וכי כיצד השמש יכולה "לעבוד", מבלי שמישהו יתן לה און וכח? הקב"ה מחייה את כולם, בכל עת ובכל רגע.

מוסיף מהרי"ץ ואומר, לפי שלא היה להם יכולת לקבל השפע היורד מאין סוף. כי מרחק העולם שלנו הגשמי מהקב"ה הוא ממש עצום. אנחנו מגושמים, ולמעלה הכל רוחני. כיצד אפשר לקיים להחזיק ולהחיות את כולם?

ולפי שלא היה להם יכולת לקבל השפע היורד מאין סוף, לרוב אורו וזהרו – מדברים על אור, כי אין לנו מלים מתאימות יותר להסביר זאת – עלה ברצונו הפשוט ברוך הוא להאציל עשר ספירות, שבהם ישתלשל אורו מעט מעט, בדקות ועביות קצת, שיוכלו לקבל. כדמיון החושש חולי בעיניו, שאינו יכול לראות השמש להדיא לרוב אורתו, כי אם לאור המתפשט ממנו דרך חלונות. דרך מחיצות, שיאפילו עליו מעט.

כמו כן, אצל הבורא ברוך הוא, הספירות והשפע משתלשל מאחת לאחת, עד המדה האחרונה. כדמיון העששיות המקבלות אור מהשמש, שהראשונה מאירה ביותר, ובשנייה מתמעט והולך, כן הדבר הזה. וכן אצל ארבעה עולמות אבי"ע. וכל אחד מהם שהוא למטה מהראשון שקדם לו, הוא מעובה וחשוך מהראשון שקדם לו. ולעולם האורות קשורות זו בזו, באורם העליון הקדמון. כדרך האור היוצא מהשמש ומכה בעששיות זו אחר זו, שלעולם הם אדוקים ומחוברים באור השמש. כמו כן באור הנשפע בספירות, הוא מחובר באצילותו הקדמון, אין דבר נפרד ממנו חס ושלום. הכל הוא מחובר, רק שהולך במעט מעט, מחשיך מאורו, עד שהוא מתאים בסוף לעולם שלנו, שנוכל ונהיה מסוגלים לקבל זאת.

עד כאן אמרנו הקדמה אחת.

וזה לשון ספר טהרת הקודש שם, אבי"ע, ארבע עולמות כנודע, והכוונה לחברם אחד אל אחד על ידי תפילתנו הראויה.

נמצא כי לעצם מושג ארבעת העולמות, שישנו עניין מיוחד לחברם ולקשרם, גם מהרי"ץ מסכים, והוא רצוי ומקובל. אבל הוא לא יכול לקבל זאת גם לגבי אמירת הקדיש, כי קדמונינו נע"ג לא נהגו כן, וכפי שנראה בהמשך בהרחבה בס"ד.

יתכן שמהרי"ץ נוקט, כי אף שהמושג אמת ונכון מצד עצמו, אין בכך סיבה מספקת לומר קדיש, ואולי הפוך, אם אנחנו רוצים לחברם, מדוע לומר קדיש, הרי מטרתנו היא לחברם ביחד, ואין כדאי להפסיק ביניהם בקדיש. בדרך כלל משמעות הקדיש היא הפסק וסיום. לדוגמא, אחרי קריאת ספר תורה שני, המנהג שלנו שלא לומר קדיש. הטעם הוא להורות שהמפטיר מחובר ביחד עם ההפטרה, שניתקנה בעיקרה מפני כבוד התורה. ממילא גם לגבי הקדישים בתוך התפילה, אפשר לטעון שאין כדאי לומר קדיש, שלא להפריד ביניהם, כי מטרתנו היא דוקא לקשר בין העולמות.

ביכתר מלכות הנאמר ביום הכיפורים, ישנה קבלה על דרך הקבלה, הנכללת בתוכה, מהרי"ץ [בתחילת הבקשה שם, דף ק"ט] מרחיב על השתלשלות העולמות. וזה לשונו, פה יכוין לגלגלים כולם, אשר שם מלאכי מעלה וצבאם, וכוכבים וחייליהם. והכוונה, כי רצה המקום ברוך הוא להשפיע אליהם משפּעו, להחיותם ולקיימם, בסוד [נחמיה ט, ו'] וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת פְּלִיטָה. הרי כל העולם מתקיים מאת הקב"ה, ואתה מחיה את כולם.

הרמב"ם אומר [תחילת הלכות יסודי התורה], כל הנמצאים לא נמצאו אלא מאמתת הימצאו. מציאותם וקיומם היא מכח מציאות הקב"ה. אין דבר בעולם שיכול להחזיק מעמד, בלי "דלק",

דבר נוסף שצריך לדעת, הקדמה שנייה, מדברי כף החיים [סי' נ' סק"ו] שכתב בזה"ל, מה שנהגו לומר קדיש קודם ברוך שאמר, מנהג יפה הוא, בנימין זאב סימן קע"ו. למרות שעיקרו ממנהג, ולא מדינא, הוא משבח אותו. מנהגינו לומר קדיש קודם הודו ליי קראו בשמו וכו'. כנסת הגדולה בהגהות הטור סימן נ"א, והביאו מגן אברהם שם ס"ק ג', וכן כתב בשער הכוונות בדרושי הקדיש דף י"ד ע"ג לאמרו קודם הודו, וכן כתב בדרוש תפלת השחר דף י"ז ע"א יעו"ש, וכן כתב שלמי צבור דף ס"ג ע"ג.

ומיהו אם לא היה עדיין מנין בבית הכנסת, נוהגין לומר הודו, ואומרים קדיש קודם ברוך שאמר, כסברת הרב בנימין זאב. אבל מה שנוהגין קצת היכא דליכא מנין לומר הודו וכו', ואחר כך קדיש, ואחריו מתחילין י"י מלך וכו', כעת לא מצאתי זה בשום ספר, וליודעי ח"ן אפשר דאיכא קפידא בדבר. וכן ראיתי לאחד המיוחד הרב הקדוש המקובל האלהי מה"ר שלום מזרחי שרעבי זלה"ה, לפעמים שקרה מקרה לאיזה סיבה שלא היה לו מנין, עדיין היה אומר הודו וכו', ה' מלך וכו' עד ברוך שאמר, ואומר קדיש, ואחריו ברוך שאמר. שלמי צבור שם, קשר גודל סימן ז' אות כ"ג. וכן מנהג בית אל יכב"ץ – זה ראשי תיבות יפון בצדק – פה עירנו ירושלם ת"ו, כשאירע מקרה ולא יהיה מניין קודם הודו, אומרים הודו וכו' עד ברוך שאמר, ואומרים קדיש, ואחר כך ברוך שאמר.

בשו"ת אדני פז [ח"ב סי' ד'] מסתמך על דברי הרב כף החיים, לומר כי כיוצא בזה הדין יכון גם לדין בשבת. שהרי מהי הבעיא לומר אז קדיש? כמו שהם אומרים בימות החול קדיש לפני ברוך שאמר, כי מנהגם לומר גם אז הודו, שלא כמנהגינו לומר הודו רק בשבתות. וכמו שהם נוקטים לומר הודו לפני קדיש, ואם לא היה אז מנין, אפשר לומר את הקדיש לאחר מכן, לפני ברוך שאמר. ממילא נלמד גם למנהגינו, שאפשר לומר את הקדיש בשבתות לפני ברוך שאמר.

רצוני לחזק ולבסס כעת בס"ד כי ישנם שני חילוקים יסודיים בין המנהגים, ועל כן אין לדמותם ולהקישם כלל ועיקר.

לפני שניכנס לשרשי הסוגיא נקדים להסביר את מה שהזכרנו מקודם בדרך אגב, שאצלינו לא אומרים בימות החול, לא הודו, ולא משנת איזהו מקומן, וכן לא את הברייתא דרבי ישמעאל. ברור כי גם לדידן, אין לחשוב כי לא טוב לאמרם, ואדרבה, מהרי"ץ אומר אפילו כי ראוי לומר גם את העקידה. זהו לשבת. אבל לא קבעוהו לציבור בימות החול, כי בדרך כלל האנשים אינם פנויים בימות החול, אך מי שירצה לאמרו, והוא אומרם כמו שצריך ובכוונה, תבוא עליו ברכה. כל קדמוני תימן קבעו את אמירת הודו ושאר ההוספות לשבת, כי אז הציבור פנוי.

וזה לשון מהרי"ץ [בעץ חיים דף קי"ב ע"ב] לפני פרשת העקידה בשחרית בשבת [ד"ה זכרנו], לא נהגנו לומר סדר זה בחול, כי אם בשבת לבד. וכן תמצא בהרד"א סוף משנת איזהו מקומן, אף כי הרד"א הוא עצמו לא הזכיר פרשת העקידה כלל אפילו בסדר דשבת. גם הרב תולעת יעקב לא זכרו כלל. ומיהו, האומר אין רע. ואדרבה, אם יש פנאי לאמרו, מצוה גדולה היא וחביבה לפני המקום, דהכי איתה בזוהר [בתיקונים דף קל"ט ע"א] אמר רשב"י לית מאן דמבטל מותנא (נ"א דינא) מבני נשא כקרבן דעקידת יצחק וכו' יעו"ש.

אנחנו רואים בעדות אחרות, אפילו שנדמה לנו כי הם "מחמירים", הננו רואים בעינינו שהם מדלגים אותו. כנראה רובם ככולם. אפילו שהוא כתוב ומודפס בסידורים שלהם, לא אומרים אותו. ממילא אנחנו אומרים, ברוך ה' שאנחנו פטורים, ולא כתבו לנו זאת בסידורים. הננו משתדלים לומר כמו שצריך, לפחות את מה שכתוב בסידור.

ויש מוסיפים טעם למנהג ספרד (אבודרהם. עיי פרק ג, דיני הפסק בין ברוך שאמר לישתבח, מש"כ בשם ספר העתים דמטעם הפסק הוא), שתקנת חכמים היתה לקרות הזמירות שבסוף תהלים ולברך לפניהם "ברוך שאמר" ולאחריהם "ישתבח", ואין להוסיף ביניהם מזמורים אחרים.

ועוד יש שכתב טעם למנהג ספרד, (אבן ירחי, הובא באבודרהם שם), לפי שאין לברך עד שיתאספו כל הקהל הגדול ויצאו ידי חובתם בשמיעת הברכה ועניית אמן, ולפי שאין הכל בקיאים בברכה אומרה השליח ציבור לבדו בקול רם, וההוספות שמוסיפים בשבתות ומועדים קבעו אותן – לפי נוסח זה – גם כן קודם "ברוך שאמר" כדי להניח תקנת הראשונים כמו שהיתה. (צע"ק דאפילו לנוסח ספרד אומרים "מזמור לתודה" אחרי "ברוך שאמר" (ועיי הטעם שבסידור יעב"ץ לאמירת "מזמור לתודה"). ועיי פרק ו הטעם לסמיכת "יהי כבוד ל"אשרי" אפילו לנוסח ספרד, שהרי פסוקים אלו הם כהקדמה ל"אשרי").

וכיצד הדין במי שמתפלל בבית הכנסת המתפללים שלא כפי נוסחתו. יש מהאחרונים שכתב, (אשל אברהם שם), שלא שייך האיסור של "לא תתגודדו" במי שמקדים "הודו" ל"ברוך שאמר" במקום שמקדימים "ברוך שאמר" ל"הודו", וכן איפכא, ורשאי לשנות מהנהג במקום שמתפלל. אבל יש חולקים וסוברים, (ערוך השלחן או"ח נ, ד), שלא ישנה אדם מפני המחלוקת, וזהו כלא תתגודדו.

אבל חילוקי הדעות האלו האחרונות אינם ברורים לי, כי לכאורה הכל תלוי אם השינוי ניכר. אם הוא אומר לעצמו, ולא מורגש מתי הוא אומר הודו, לכאורה אין לו שום בעיא לנהוג כמנהגו. ואם השינוי הוא מורגש, אין ראוי לו לשנות ממנהג הציבור. שיגיד כמו הציבור. כל עניין לא תתגודדו הוא לעשות מנהג שניכר שהוא מתבדל מהציבור.

בין האשכנזים והספרדים שאומרים הודו בכל יום, נפלו חילוקי דעות בנוסחאות. בספר אוצר התפילה [להר"ד קאהן, אנצ"ת, פרק א' עמוד 5] מסביר את החילוק בזה"ל, אחד מהשינויים שיש בין "נוסח אשכנז" ו"נוסח ספרד" הוא בסדר של פסוקי דזמרא. לפי נוסח אשכנז, אחרי הברייתא דרבי ישמעאל אומרים "מזמור שיר חנוכת הבית", אחרי כן "ברוך שאמר", ולאחר מכן "הודו", ושאר הוספות לפסוקי דזמרא. זהו נוסחת האשכנזים הליטאים, וכיוצא בהם. ונמצא שכל ההוספות לפסוקי דזמרא נכללים בין ברכות "ברוך שאמר" ו"ישתבח". לפי נוסח ספרד נאמרות רוב ההוספות לפני "ברוך שאמר". (עיי ערוך השולחן או"ח נ, ג שהביא ב' המנהגים והראה פנים לכאן ולכאן [עיי"ש שהביא שהספרדים אומרים מזמור לתודה לפני "ברוך שאמר", ולא מצאנו מנהג זה בסדורים של הספרדים (עיי סידור רב עמרם גאון), ואולי צ"ל "מזמור שיר חנוכת הבית" במקום "מזמור לתודה"] ועיי כלבו סי' ד' שהביא טעם לסמוך "הודו" אצל קרבנות כמנהג ספרד, עיי"ש טעמו לאמירת "הודו").

עתה הוא מברר איזה מנהג עדיף, ומסביר את השיקולים לכאן ולכאן. (מרן שליט"א פונה לעורך, ומבקש ממנו להעתיק את המקורות העיקריים, וכן עשינו בס"ד). יש מהראשונים שהכריע (טור או"ח סי' רפא). שיותר נכון לעשות כמנהג אשכנז, לומר כל המזמורים בין "ברוך שאמר" ל"ישתבח", כדי שיהיה לכולם ברכה לפניהם ולאחריהם, שהרי כולם דברי שבת. ועוד, שמנוסח ברכת "ברוך שאמר", "ובשירי דוד עבדך נהללך", משמע שעדיין לא הללנוהו בשירים. (אבודרהם סדר שחרית של שבת).

ויש שכתב ראייה למנהג ספרד, (אשל אברהם נא א, ודבריו צ"ע, דהפסוקים בדברי הימים הם דברי דוד, ועוד דבלאו הכי אומרים "וכרות" ו"אז ישיר" אע"פ שהוספות מאוחרות הן. ועיי סידור יעב"ץ שכתב דבמסכת סופרים משמע כמנהג ספרד), שהרי ב"ברוך שאמר" אומרים "ובשירי דוד עבדך", וב"הודו" ישנם פסוקים מדברי הימים שאין נכון לומר עליהם "ובשירי דוד".

ולמאי דנקיטינן שבמנהגים לא שייך לא תתגודדו כידוע, עכ"פ הנדון בזה הוא מצד דרך ארץ, ע"ד ששנינו, לא ישב בין העומדים וכו'. צריך לבדוק את שרשי הדברים בגוף ספריהם.

עכ"פ בנוגע לענייננו, כתב בעל אדני פז בזה"ל, נדרשתי לחוות דעתי, באותם שנוהגים לומר קדיש דעתיד (בשבת) קודם ברוך שאמר [לפי מנהג הבלדי שלא נהגו לומר סדר התיקון אלא בשבת (כפי שכתב מהרי"ץ בעץ חיים ח"א דף קיב ע"ב), ולפי מנהג השאמי, אומרים קדיש דרבנן "על ישראל". ואף בימות החול שאומרים סדר התיקון, מחמת שלא היו עשרה, ולא היה אפשר להם לאמרו במקומו לאחר אמירת ברייתא דרבי ישמעאל, קודם "הודו".

טוב שהוא כתב בהתחלה, "אותם" שנוהגים, שמוכן כי לא כל בתי הכנסת נוהגים כך. אמנם, בסוף דבריו הוא מביא זאת כאילו הוא מנהג כללי.

כבר הבאנו מקודם את דברי האבודרהם שמסביר את כל הנושא. בשביל לבאר את הדברים היטב, נתחיל משבת. אחרי משנת איזהו מקומן אומרים את הברייתא דרבי ישמעאל, בשלוש עשרה מדות התורה נדרשת וכו'. קדיש דרבנן, הודו וכו', מזמור שיר חנוכת הבית וכו', י"י מלך, השמים מספרים, שיר המעלות ושאר המזמורים, ויכולו. והנה בבואם לומר המהולל וכו' ברוך שאמר וכו', נתאספו כבר עשרה, ורוצים לומר קדיש, האם הם יכולים?

לפני שנענה על השאלה, צריכים להבין מדוע בכלל המזמורים מחולקים אלו מאלו? הרי השמים מספרים ושירי המעלות ושאר המזמורים, הם כולם מתהלים, ואח"כ ממשיכים שוב בסדר הזמירות, ואומרים מזמור שיר ליום השבת וכו'. כל אלו מזמורים. מדוע לא כללנו את כולם ביחד?

על כך דיברנו מקודם, ובעל אדני פז מביא גם הוא את דברי הרד"א על כך בזה"ל, והנה כתב האבודרהם (סדר שחרית של שבת עמ' קס"ד) בשם אבן הירחי, שיש נוהגים לומר ברוך שאמר קודם כל המזמורים, ואח"כ מתחילים הודו וכו', ואח"כ הזמירות. וכן בדין, שהיא ברכה דלפני הזמירות. ועוד, לפי שהוא אומר ובשרי דוד עבדך נהללך וכו', נמצא שעדיין לא הללנוהו בשירים.

וקהילות אחרות נוהגים לאמרם בשבת וי"ט קודם ברוך שאמר. וכן מקובל אצלנו. ומסביר את הטעם, לפי שאין לברך עד שיתאספו כל הקהל הגדול, לפי שאין הכל בקיאות בברכה.

ועוד טעם אחר, לפי שתקנת חז"ל לקרות זמירות שבסוף תהלים ולברך לפניהם ברוך שאמר, ואין להוסיף בנתיים מזמורים אחרים, ע"ש. והובאו דבריו בעץ חיים ח"א (דף קי"ח ע"ב) בסדר שחרית דשבת, ע"ש.

הרי הגמ' בשבת [דף קי"ח:] מביאה את דברי רבי יוסי שאמר, יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום. אינני? והאמר מר, הקורא הלל בכל יום, הרי זה מחרף ומגדף. כי קאמרין, בפסוקי דזמרא.

הרי"ף והרמב"ם [פ"ז מתפילה] הוסיפו על כך, כי חז"ל תיקנו לפני פסוקי דזמרא המתחילים מן תהילה לדוד, ועד הללויה הללו אל בקדשו לומר ברוך שאמר וישתבח. וכיון שהם קבעו את הברכות האלו על הזמירות המיוחדות הנ"ל, אי אפשר לערב בתוכם מזמורים אחרים. וכיון שהמזמורים הנוספים בשבת אינם מדינא דגמרא, וממילא הם לא בגדר חובה כמותם, לכן הרוצה לאמרם בתפילתו, הרי זה מצויין, אבל לא אחרי ברוך שאמר. כיון שחז"ל קבעו את אמירת ברוך שאמר וישתבח לפי המזמורים, ואין לנו יכולת להכניס מזמורים נוספים שאינם מהעניין, והרי הם בבחינת הפסק שם.

דמעיקרא דדינא, היה ראוי לברך קודם הודו, ואין להפסיק באמצע באמירת הקדיש. אמנם לפי הטעם השני, מדינא הוא שאין לברך ברוך שאמר קודם לכן. וא"כ שפיר אפשר לומר הקדיש קודם ברוך שאמר.

אמנם לדברי הרי"ף הרא"ש והרמב"ם ורבינו יונה שהעלינו דבריהם לעיל, הרי אין לאמירת מזמורי הודו וכו' שייכות כלל לפסוקי דזמרה, שהרי כתבו שפסד"ז היינו מתהילה לך, עד כל הנשמה וכו'. ואף שהרמב"ם כתב שהוסיפו פסוקים, מ"מ היינו דוקא "יהי כבוד" וכו'. ומתיקון האחרונים הוסיפו מזמור לתודה כפי שכתב מהרי"ץ בע"ח (שם), וכתב שנכון הוא. אך יתירה מזו, לא נזכר בדבריהם, וכל זה שלא כדברי האבודרהם בטעם הראשון. אם כן סבירא ליה דשפיר אפשר לומר קדיש לפני ברוך שאמר.

אמנם חושבני כי הדברים אינם מוכרחים. הרי בעצם אי אפשר להתעלם מכך שאומרים מזמורים לפני ברוך שאמר, וגם אחרי ברוך שאמר. אפילו הכי אומר האבודרהם שאין להוסיף אחרי ברוך שאמר עוד מזמורים. כיון שאין לנו יכולת ורשות להוסיף מזמורים נוספים, הננו חייבים להוציאם חוצה, לאמרם לפני ברוך שאמר. אולם עדיין צריך להסמיק את המזמורים למזמורים. מחמת חוסר ברירה הקדמנו את המזמורים הנוספים לפני, כי אין לנו כח לשנות את תקנת חז"ל. וכיון שרצוננו להוסיף כמה מזמורים שלא הוקבעו על ידי חז"ל, נוהגים להקדימם לפני כן. אבל מצד שני, עדיין לא טוב להפסיק ולחתוך ביניהם. אדרבה, עדיף לנו לחבר אותם ככל האפשר. מה שמוכרחים לחלק, אין לנו ברירה. אבל מה שלא מוכרחים, מדוע שנפסיק ביניהם לגמרי? דהיינו אולי הסברא אומרת הפוך, שלא טוב להפסיק.

ככל שאנחנו יכולים להסמיק ולחבר ביניהם, עלינו לעשות זאת, ולא לעשות מעשה בידיים שמחלק ביניהם.

נמצאנו למדים מדברי האבודרהם שתי סיבות מדוע לפתוח בהודו, ולומר רק בסוף ברוך שאמר. האחת, מפני שהגם שמעיקר הדין היינו צריכים לומר ברוך שאמר לפני, אבל כיון שעדיין לא נתאספו כל הקהל, תיקנו לחכות שיגיעו רוב ככל הקהל, וזהו הזמן המתאים לומר ברוך שאמר. הסיבה השנייה היא משום שבתוספת הזמירות החדשות ישנו הפסק.

ממשיך בעל אדני פז בקו מחשבה זה, שא"כ אולי עיקר השאלה שלפנינו תלויה בשני הטעמים הללו. לפי הטעם הראשון שמעיקרו צריך להיות קשר בין המזמורים, רק שאיננו רוצים לחברם ביחד מפני סיבה צדדית, כי עוד לא נתאספו הקהל, אם כן לא מן הראוי להפסיק ביניהם עוד בקדיש, כי עיקר התקנה היתה אפילו להקדים את ברוך שאמר לפני כל המזמורים, ודחינוהו בעל כרחנו כי הקהל לא הגיעו כולם. לפי זה, אפילו אם לא היו עשרה אחרי הברייתא דרבי ישמעאל, אין לומר את הקדיש לפני ברוך שאמר, כי על ידי הקדיש יהיה הפסקה והפרדה בין המזמורים, והם צריכים להיות קשורים ביחד.

אמנם לפי טעמו השני של האבודרהם, שברכת ברוך שאמר צריכה להיאמר בדוקא על המזמורים שקבעו חז"ל, נמצא כי בעצם שאר המזמורים המוקדמים יותר, אינם שייכים לאחר ברוך שאמר, לכן אפשר לומר אז קדיש.

כך היא סברתו, ועתה נקרא אותה כלשונו, תלוי בשני הטעמים שהביא הרד"א, למנהג הקהילות שאומרים המזמורים קודם ברוך שאמר. דלפי טעמא קמא אין לומר את הקדיש, כיון שמזמורי הודו וכו' יש להם שייכות לפסוקי דזמרה, שהרי מן הראוי היה לקבוע את "ברוך שאמר" קודם מזמורי הודו, כיון שאנו אומרים "ובשירי דוד עבדך נהללך" ועדיין לא היללנוהו. ואף אלו שאין אומרים את ברוך שאמר קודם מזמורי הודו וכו', הוא מפני שאין לברך עד שיתאספו כל הקהל הגדול. ומשמע

בהמשך התשובה הוא הביא את דברי כף החיים דלעיל, שהספרדים נוהגים לומר קדיש לפני הודו, ואם לא היה להם אז מניין, הם אומרים את הקדיש לפני ברוך שאמר, וכן הביאו משם האר"י ובעיקבותיו מה"ר שלום שרעבי.

וז"ל בהמשך שם, והנה בימות השבת אנו מוסיפים מזמורים אחרים, והם "למנצח לדוד השמים מספרים" וכ"י קודם ברוך שאמר. וכ"כ הטור (סי' רפא) שנהגו להוסיף מזמורים. ע"ש. וטעם לזה כתב הרב הלבוש (סי' רפא), שהם מדברים ממעשה בראשית שכלו ביום שבת, או ממתן תורה שניתנה בשבת. ע"ש. וראה להרב כף החיים (סי' רפא אות ד) שהביא מהזוהר הק' (פרשת תרומה דף קלז ע"ב) שנתן טעם על פי הסוד למזמורים שמוסיפים בשבת, ע"ש.

האבודרהם [דף קס"ב] כתב טעם נוסף למזמורים אלו, שהם כנגד עשרה מאמרות, והוא מכוון אכן את כל המזמורים כנגד המאמרות, זה כנגד המאמר הראשון, וההוא כנגד השני. הוא מאריך שם על כך, ואכ"מ. ישנה סיבה מיוחדת לקביעת המזמורים הללו, והעיקר הברור מכולם שהם קשורים לשבת ולמעשה בראשית, עד שאומרים אחריהם מזמור שיר ליום השבת.

ומדלא חילקו הפוסקים הנ"ל בין שבת ליום חול, נראה לומר שאף בשבת אם לא היה מניין לומר קדיש, יאמרוהו קודם ברוך שאמר, כי אין לנו ראיה לומר שאלה המזמורים יש להם קשר ושייכות לפסוקי דזמרה.

בעל אדני פז עושה חשבון כזה. כמו שבכף החיים כתוב שבאופן שלא היה מניין בהודו, יאמרו את הקדיש לאחר הודו לפני ברוך שאמר, ולא חילקו בין ימות החול לשבת, אותו הדין גם לדין בשבת, שאפשר לומר את הקדיש החסר לפני ברוך שאמר.

אולם נראה לפי ענ"ד שישנו הבדל גדול בין הדברים. כבר אמרנו כי לרבינו האר"י ז"ל ישנה סיבה מיוחדת לאמירת הקדיש, בכדי להפסיק בין עולם לעולם.

וכך הוא לשון האר"י בשער הכוונות ודף י"ד ע"ב, מן על נטילת ידים עד ברכות התורה, ח"י ברכאן - כלומר שמונה עשרה ברכות - יסוד העשייה. מן הודו ועד ברוך שאמר, הוא רישא דעשייה, היכל קודש קדשים שלה. ברוך שאמר הוא היכל קודש קדשים, ראש היצירה.

לפי שיטת האר"י ישנו עניין מיוחד להפסיק בין עולם לעולם, באמירת קדיש. ממילא אפילו אם נאמר שלא היה רצוי מצד הפשט לומר את הקדיש ההוא, בכדי שלא להפסיק, מכל מקום ישנה מצד הסוד נחיצות והכרח לאמרו. לכן הספרדים הולכים לשיטתם, שהם צריכים את הקדיש ההוא בכדי להפסיק בין העולמות. לכן אפילו אחרי הודו, עד ברוך שאמר הוא עולם העשייה, וצריך להפסיק. אבל כל זה נכון לשיטתם, אך לשיטתנו שבלאו הכי בימות החול איננו מפסיקים בקדיש בין עולם העשייה לעולם היצירה, לכן הקדיש ההוא איננו נחוץ בכלל אצלינו, וכן יש לומר בשבת.

האר"י שנוקט לומר את הקדיש החסר לפני ברוך שאמר, הוא מפני שהם צריכים את הקדיש ההוא להפסיק בין עולם לעולם, אבל לדין בלאו הכי לא אומרים בשחרית דחול ששה קדישים, אלא רק ארבעה, האחד לפני ישתבח, השני אחרי שמונה עשרה, השלישי אחרי ובא לציון, והאחרון לפני עלינו לשבת. ממילא בלא"ה אין אצלינו מנהג להפסיק בין עולם לעולם. לכן האר"י עומד בשיטתו, שהוא מצריך להפסיק בין עולם לעולם, לכן הוא מוכרח להכניס את הקדיש ההוא לפני ברוך שאמר. אבל אנחנו שאיננו נוהגים בזה, חזר הדין שאדרבה אין ראוי להפסיק בין המזמורים, וכמו שנתבאר מקודם.

שערי יצחק – השיעור השבועי

שאמר. זה לא דומה למזמורים אחרים כמו שאצלינו.

עכ"פ ברמב"ם מבואר שהם אמרו אחרי ברוך שאמר. ומובא שסובר כטעם ראשון של הרד"א, שאין קפידא לומר דוקא את פסוקי דזמרה שתיקנו חז"ל בין ברוך שאמר לישתבת.

עד כאן אמרנו חילוק אחד, שאין להביא ראיה ממנהג הספרדים לומר קדיש בימות החול לפני ברוך שאמר לדידן, כי אצלם הקדיש הוא נחוץ, אבל אצלינו זה לא כך, כי בלאו הכי איננו מתייחסים להפסק הקדישים הללו בין העולמות.

זהו החילוק הראשון, אבל עתה נוסיף בעזרת ה' יתברך חילוק שני.

צריכים לדעת כי בכל הקדמונים שראיתי, עד לפני הרב בנימין זאב, אף אחד לא הזכיר קדיש לפני ברוך שאמר. וזאת, הן חכמי הספרדים, והן חכמי האשכנזים, בכל העולם. בדקתי בכל הספרים, בסידור רב עמרם גאון, רב סעדיה גאון, הרמב"ם, רבי יהודה ברבי יקר רבו של הרמב"ן, האבודרהם, פירוש הרוקח לסידור, רבי שלמה מגרמיזא, סידור חסידי אשכנז, כולם לא הביאו את הקדיש הזה. גם הטור ואפילו השלחן ערוך לא מזכירים את הקדיש, אלא רק את אותו שאחרי ישתבת, כמו שאפשר לראות בהדיא בדבריהם שהתחילו להביא את הלכות הקדיש רק אחרי ישתבת, בסי' נ"ה. מדוע הם התעלמו מהקדיש שלפני ברוך שאמר? אם הם בכלל לא מזכירים אותו מוכח שסברו שאין כאן קדיש.

מתברר לפי כל הסימנים, כי עד לפני חמש מאות שנה, כל העדות נהגו כפי מנהגינו עד היום לא לומר את הקדיש ההוא.

עוד יותר מזה ראיתי, שהאבודרהם ועוד ראשונים לא מביאים את הקדיש הזה, אפילו בשבת. אחרי משנת איזהו מקומן וכו', הוא לא

בשלמא לפי מה שנהגו בעבר לומר אדון העולמים וכל ברכות השחר וכו' לפני המהולל, וכדלקמן בשיעור שאחר זה, מוצש"ק עקב].

ממשיך בספר אדני פז בזה"ל, וראה לשון הרמב"ם בסדר תפילות כל השנה שכתב, ויש מקומות שנהגו לקרות הלל הגדול בשבתות קודם פסוקי הזמירות, ויש מקומות שנהגו לקרות שיר המעלות הכל כמנהגם, עכ"ל. נראה לכאורה מהלשון שהם קוראים אותם לפני ברוך שאמר. כמו שנהגו כיום, אלא שמוסיפים עוד מזמורים.

אבל ז"ל הרמב"ם שם, נהגו לקרות מזמור שיר ליום השבת, כל המזמור, קודם שיתחילו פסוקי הזמירות ביום השבת וביום הכפורים. ויש מקומות שנהגו לקרות הלל גדול בשבתות קודם פסוקי הזמירות. ויש מקומות שנהגו לקרות שירי המעלות. הכל כמנהגם. מתי אומרים את מזמור שיר ליום השבת? לפי הרמב"ם זהו לפני הזמירות, ממילא הכוונה אחרי ברוך שאמר. ויש מקומות שנהגו לקרות הלל גדול בשבתות קודם פסוקי הזמירות. ויש מקומות שנהגו לקרות שירי המעלות. משמע א"כ שבאותם המקומות שמביא הרמב"ם, הם קראו זאת אחרי ברוך שאמר.

זו האמת בדעת הרמב"ם, אבל הוא השמיט את ההתחלה, כך יוצא שהלשון אולי מטעה קצת. זה נותן לקורא אפשרות להבין שאומרים זאת לפני ברוך שאמר. אבל עכ"פ בדברי הרמב"ם עצמו מבואר לא כן, אלא שהם קראו זאת אחרי ברוך שאמר.

גם אילו הם אמרו זאת לפני ברוך שאמר, זה היה כחטיבה נפרדת, שהרי הודו לה' כי טוב כל"ח הוא מזמור מיוחד, וכן אמירת כל ט"ז שיר המעלות, שכך משמעות הרמב"ם שהם אמרו אז בבוקר את כולם (כמו אצלינו לפני ערבית מוצ"ש) ודאי זו חטיבה נפרדת, והיה שייך להפרידם ולומר קדיש בסופם, לפני ברוך

שממחה בידו, יורינו רבינו אם יש ממשות בדברי הממחה, ואם נמצא בשום מקום כתוב שלא לברך בקול רם או לא.

הרב המשיב שם מאריך להוכיח כי אין בכך שום בעיאי, ואדרבה הוא טוב ומועיל, ואפשר לעיין שם. מה ששייך לעניינינו, הוא שאח"כ הוא מוסיף [בדף ק"כ] בזה"ל, ועל מה שנהגת לומר קדיש קודם ברוך שאמר, גם בזה יישר כחך. משמע בהדיא שאותו החכם הוא שהנהיג זאת, בעל בנימין זאב, וזה לא היה מנהג קדום.

ממילא חושבני שעד לפני חמש מאות שנה, היא תקופת בעל בנימין זאב, ומעוד ראיות נוספות, יוצא כי לא נהגו לומר קדיש דרבנן כלל בתוך סדרי התפילה, ובעז"ה בהמשך נבסס זאת. ואעפ"י כן הוא משבח זאת, ראוי לאמרו, שכן כתבו הגאונים, מפני מה מקדשין במקום שדורשין ובמקום שאומרין פסוקי דזמרה? לפי שאין לך תיבה ואות שבתורה, שאין שם המפורש יוצא ממנו, מה שאין אנו יודעים, לכך נהגו לקדש. זוהי מעלתו המיוחדת של קדיש אחרי דרשה. בכל לימוד יוצא שם המפורש, לכן מסיימים ואומרים יתגדל ויתקדש שמיא רבא. אבל לנו בעניינינו אין עיניים לראות זאת, רק צריך להאמין שזה כך.

ואף על גב דאין בידינו דבר מבורר מהקדיש. איננו יודעים מתי בדיוק לומר קדישים. דכן כתב הראב"ד בתשובותיו ז"ל, על מעשה הקדיש, לא נמצא בידינו דבר מבורר היטב מהראשונים, אך מ"מ סמכוהו האחרונים על פסוק הזה ז'נקדשתי בתוך בני ישראל, ועל זה אמרו ז"ל במדרש, כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה, דאתיא תוך תוך. מכל זה נראה, שאם נתקבצו עשרה בני אדם לדבר מצוה או לתפילה או לת"ת, צריכין לקדש. כ"ש אחר הברכות, דיש בהם כמה שבחות להקב"ה, ואומרין משנה ואגדה, דודאי ראוי והגון הוא, דדבר שבקדושה הוא משנה ואגדה וברייתא.

מזכיר מאמירת קדיש. האבודרהם מזכיר בפרוטרוט כל הקדישים בכל מקום, שמע מינה שבמקום שלא מזכיר, אין אומרים. מה שבלייל שבת הרד"א מזכיר [בדף קנ"ח] לומר קדיש שלם (דהיינו יהא שלמא) אחר במה מדליקין, מובן כי זה מפני שאצלם אמרו זאת אחרי תפילת ערבית, בגמר התפילה כמו שכתוב שם בהדיא, לכן סיימו בקדיש ונפטרין לבתיהם.

נראה מכל זה שהם סברו כי אפילו שאומרים פרקי לימוד בתוך התפילה, כגון במה מדליקין, או פיטום הקטורת, או איזהו מקומן, עדיין אין סיבה מספקת כל כך לומר בשבילם קדיש דרבנן, כי קריאת פרקים אלו לא נחשבת לימוד. לימוד פירושו ללמוד ולהגות בסוגיא בגמ', לימוד משניות או הלכות, מדרשים או מפרשים. לומדים כפי צורת הלימוד הידועה. על כך אומרים קדיש. אבל על חלקי הלימוד הקבועים בתוך סדר התפילה תמיד, ולפחות מדי שבת בשבתו, אין חובה לומר קדיש אחריהם, כי אין סיבה בגינם לקבוע קדיש דרבנן אחריהם.

על אף שכך היתה הדעה המקובלת בין רבותינו הקדמונים, הראשון שדן בזה בהדיא הוא בספר בנימין זאב [סי' קע"ו], ומתוך התשובה שם מובן שחידשו זאת רק בזמנו, וכדלקמן.

תשובה זו היא מכתב ששלח לדודו, וזו היא לשונו, גדול בתורה, ארי בחבורה, ביחס ובמעלה, מבני עלייה. ידיו אמונה, בתורה חתומה. נבחר בעדה. שר התורה, מקוה טהרה, גביר ונורא. אמר לחכמה אחותי יקרה, אדוני ומורי אלופי ודודי, הגאון כמהר"ר כלב יצ"ו בן השלם החכם כה"ר יוחנן ז"ל ה"ה. ראשי תיבות, זכרונו לחיי העולם הבא.

הוא פותח בשאלה לגבי ברכות השחר, פה בקהל ארטא, זהו שם עירו, סידרתי לחזן בית הכנסת לקום בבקר ולומר הברכות בקול רם כי היכי לענות הצבור אחריהם אמן, ויש מי

שערי יצחק – השיעור השבועי

הפוסקים דנים בכך, וישנם חילוקי דעות בין הפרי חדש לדבר שמואל. בשו"ת דבר שמואל אבוהב [סי' ש"א] מַאֲשֵׁר את אמירת הקדיש לקטנים, אבל הפרי חדש [או"ח סי' ס"ט] כתב על כך בחריפות בזה"ל, יש לקרות תַּגְר על קצת מקומות שהקטנים אומרים קדיש עם ברכו, ובהכי יוצאים הקהל ידי חובתם. ולא שפיר עבדי, ובקצת מקומות מחיתי בידם ולא שמעו לקול מורים.

ישנם כמה חילוקי דעות. יש אוסרים בכל גווני, וישנם המתירים עכ"פ מגיל חינוך, כבן שש או שבע. אבל יש שלא מחלקים בכלל. בשו"ת עולת יצחק ח"ב סימן נ"ג הבאנו את עיקרי המחלוקת בזה, יעו"ש.

את מקום התשובה הנני זוכר בקלות, כי יצא מן השמים שהיא בסי' נ"ג, וזהו כמו "גן עדן". ג"ן, רומז ליתום האומר קדיש על הנפטר שתהיה מנוחתו בגן עדן.

אם אירע שילד קטן רוצה לומר קדיש על אביו ואמו, יש על מי לסמוך, אבל אמרנו כי למרות זאת הדבר אינו פשוט כלל ועיקר, כי הקדיש יתום שאחרי פיטום הקטורת הוא קדיש של חובה, ואם כן נכנסים לבעיא המובאת לקמן. אמנם לפעמים ישנו צורך מיוחד, כגון שהמשפחה שרויה בצער גדול, ורוצים להפיס בכך את דעתם. מה גם שלפעמים עולה שאלת חינוך הילד, שיתרגל לבוא לבית הכנסת לציבור, ואם ידע שהוא אומר אז קדיש, יזדרז לקום ולא יתעצל. לכן מבחינה חינוכית, בשביל לקרבו ולחזקו, יש על מי לסמוך, והעיקר הוא תלוי לפי ראות עיני ראשי הקהל.

אמנם הסיבה שהמרנו כך, מפני שהחשבנו את הקדיש שאחר פיטום הקטורת לקדיש של חובה. כיצד שייך שקדיש שהציבור חייבים בו, יוציאם קטן? הרי זה תלוי במחלוקת גדולה, האם תרי דרבנן מפיק חדש דרבנן. כי לבד ממה שהקטן אומר את הקדיש, כל הקדיש הוא

ואמרינן בסוטה שלהי פרקא בתרא, רשב"ג אומר משום רבי יהושע, מיום שחרב בית המקדש, אין לך יום כו', ואמר רבא וכן יום מרובה קללתו משל חבירו, שני' בבקר תאמר מי יתן ערב' וגו'. ואקשינן ומתרצינן, ואלא עלמא אמאי קא מקיים, אקדושה דסדרא ואיהא שמיה רבה דאגדתא, שני' ארץ עיפתה כמו אופל צלמות ולא סדרים, האי סדרים תופיע מאופל. ופרש"י, אלא עלמא אמאי מקיים, מאחר שהקללה הולכת תמיד ורבה, אקדושה דסידרא, סדר קדושה שלא תיקנוה אלא שיהו כל ישראל עוסקים בתורה בכל יום דבר מועט, שאומר קרייתו ותרגומו, והן כעוסקי בתורה. וכיון שנוהג בכל ישראל בתלמידים ובעמי הארץ, ויש כאן שנים, קדושת השם ות"ת, חביב הוא. וכן יהא שמיה רבא מברך שעונין אחר האגדה, שהדרשן דורש ברבים בכל שבת, היו נוהגין כך, ושם היו נקבצין כל העם לשמוע, לפי שאינו יום של מלאכה, ויש כאן תורה וקידוש ה'. א"כ מאחר שאנו קורין בכל יום פרשת התמיד ומשנת איזהו מקומן, וברייתא דרבי ישמעאל שהיא במקום תלמוד, שהמדרשים הן כתלמוד, ראוי והגון הוא הקדיש אחריהם.

הרי שאותו הדוד, הוא מה"ר כלב, משבח את אמירת הקדיש אז. אבל אעפ"י כן נראה כי כל הקדמונים לא נהגו בזאת. בכל זאת, אי אפשר לומר שאינו ראוי לומר אז קדיש.

ממילא יוצא כי כל קביעת הקדיש אחרי משנת איזהו מקומן, וכן אחרי פרק במה מדליקין, וגם הקדיש אחרי פיטום הקטורת, בעצם אינו מצד הדין, אלא ממנהג. ממילא חוזרני בי קצת ממה שאמרתי וכתבתי בעבר, שהקדיש אז הוא מדינא.

ויש מכך נפקא מינה גדולה, אם אירע בעוונתינו הרבים שנפטר אדם אשר לא השאיר ילדים בני חיוב מצוות, אלא קטנים. האם היתומים הקטנים יכולים לומר קדיש, או שלא?

דרבנן, אז לקטן יש תרי דרבנן, השאלה אם הוא יכול להוציא חד דרבנן. כיון ששאלה זו אינה פשוטה, השתדלנו לצמצם את ההיתר כפי שמוכרח, כגון שעכ"פ בקביעות לא לנהוג כן. בקדיש של רשות אמרנו שיש יותר סיבה להקל, אבל בקדישי חובה הדבר חמור יותר.

כך כתבתי בס"ד להלכה ולמעשה בשלחן ערוך המקוצר סי' כ"ה סעיף ז' וסעיף י"א. ומקור העניין הוא בשו"ת עולת יצחק הנז' לעיל, ששם כתבתי במסקנא [דף צ"ה] בזה"ל, העולה מן האמור, שבמקומות שנוהגים תמיד בלא"ה לומר קדיש אחרי עלינו לשבח, כשיש יתום קטן פשיטא שיתנו אותו לו שיאמרנו, מאחר שאין קדיש זה חובה אלא רשות ומנהג. אבל שקודם עלינו לשבח (וכל כיוצא-בו קדיש של חובה) וברכו שאחריו, אם באותו מקום יש מנהג קבוע וידוע שגם יתום קטן אומר (כדלעיל ד"ה ודרשתי), יש להם ע"מ שיסמכו, ואפילו בקביעות בכל יום ויום. ואם אין ידוע להם מנהג בזה, נשאר הדבר לפי שיקול דעת המורה, אם רואה צורך בדבר יכול להתיר, ואם לאו עדיף שיאמרנו אדם אחר, ויתכוון לזכות זה הנפטר שלא הניח אחריו בנים גדולים. ועיין שו"ת רב פעלים ח"ד סימן ז' ובן איש חי ש"א ויחי סעיף ט"ז וכף החיים סימן נ"ה סק"ל. לפעמים יש בזה משום נחת-רוח והפסת דעת למשפחת הנפטר או לקהל שבנו הקטן דוקא אומר הקדיש, א"נ כדי שיזדרזו היתום לבא להתפלל בציבור. ואם אפשר לצמצם הדבר, כגון שלא כל הקדישים יאמרם הוא, או רק עד שלושים יום ולא עד י"א חודש, שפיר ועדיף, והיה ה' עם השופט.

אמנם לפי מה שאנחנו מבררים כעת, יוצא שכלל לא פשוט שהקדיש ההוא הוא בגדר חובה. עיקרו מגיע ממנהג, ויש מקום גדול יותר להניח ליתום קטן לאמר. כל החובה היא רק קדיש שבא ממש אחרי סדר לימוד, אבל הקדיש שאחרי קריאת פיטום הקטורת, על אף שהיא ברייתא, וכיוצא בזה פרק במה מדליקין,

בכל זאת אנחנו מחשיבים זאת כחלק מן התפילה.

אודה י"י בכל לבב בסוד קדושים ועדה, כי בדיוק השבוע ביום חמישי, נשאלתי מעיר חדרה על הנושא הזה, דהיינו קדיש שאין מי שיאמר רק יתום קטן, האב נהרג בתאונה בעוה"ר, או נפטר, אינני זוכר. וממילא קישרתי את העניינים בס"ד.

נמצא לענייננו, יש לדמות זאת למה שנוהגים לומר קדיש אחרי תהילה לדוד לפני האשמורות. אמרנו מקודם כי כך סוברים הגאונים. הוספנו עוד שהרמב"ם נוקט שאין מקום לאמירת קדיש שם, ובפרט שכך כתב בהדיא מה"ר יהושע הנגיד [הלכות תפילה פרק ט'] בתשובותיו לחכמי תימן.

וכך היתה לשון השאלה שם, האם יאמר במנחת תעניות קדיש אחרי קריאת והוא רחום ותהילה לדוד לפני הוצאת ס"ת, או לא? וכמו כן בכל ליל ראשון, האם יאמר קדיש אחרי תפילת ערבית לפני סדר היום, או לא. וכמו כן בעשרת ימי תשובה, האם יאמר קדיש בלילה לפני דברי תחנונים או לא. הם נהגו אז לומר אשמורות רק בעשרת ימי תשובה. לנו זה גם בכל חודש אלול.

וזה הוא משום שהמנהג אצלינו שיקראו לפני התחנונים והוא רחום ותהילה לדוד ואחרי זה קדיש, וסמכו בדבריהם על זה שוהוא רחום תהלה לדוד יקרא תחנונים.

אומר על כך מה"ר יהושע הנגיד, התשובה. לא יאמר קדיש ביום שמוציאין בו ס"ת במנחה, אלא אם כן קדם לו סדר היום, כמו מנחת שבת. בהיות שאז הקדיש על סדר היום שקדם לו. ואולם יום שאין בו סדר היום כמו מנחת תעניות, לא יאמר קדיש אלא אחרי החזרת ס"ת, אחר כך יתפללו מנחה. וכו'.

שערי יצחק – השיעור השבועי

כיוצא בזה יש לומר בענייננו. אחרי משנת איזהו מקומן וברייתא דרבי ישמעאל, הקדיש בכלל אינו חובה, כמו שאמרנו שאמירתם היא חלק מסדר התפילה. ממילא ממש תמוה מדוע לבוא ולחפש כיצד להשלים אותו בכל מקרה, לפני ברוך שאמר. לא הולכים רחוק עד כדי כך, בקדיש שאינו אלא ממנהג, ומסתבר ששנוי הוא במחלוקת.

זוהי סיבה שנייה שבגינה חושבני כי אין צורך ובלתי נכון לומר לפני המהלל שוב פעם את הקדיש.

נחזור על הדברים בקצרה. הסיבה הראשונה היא מפני שהספרדים ההולכים כמו האר"י שיש לחלק בין עולם לעולם, אינה שייכת למנהג הבלדי, ממילא אין מה ללמוד ולהקיש ממנה. והטעם הנוסף שאמרנו כעת, בגלל שבלאו הכי כל הקדישים דרבנן שבתוך התפילה אינם חובה, ואין עניין לחזר אחריהם.

אגב ראיתי בסידור שיח שפתותינו כמנהג עיר רדאע, כעין ראיה למה שאנחנו אומרים. בעל הסידור הוציא שני מהדורות, האחד למנהג הבלדי והשני למנהג השאמי. לגבי מנהג השאמי הוא כתב כי אם לא היו עשרה מקודם, יאמרו את הקדיש לפני ברוך שאמר. לעומת זאת בסידור בנוסח בלדי הוא לא כתב כך.

משמע שאצלם ידעו שישנו גם בזה הבדל בין הבלדי לשאמי.

נראה לי ששורש העניין התחיל ממה שהשאמי מחפשים ומחזרים לומר את הקדיש ההוא, כי אצלם אפילו בימות החול אומרים קדיש לפני ברוך שאמר, לכן גם בשבת הם נוהגים כן. אבל הבלדי לא שמו לב, ולמדו מהשאמי. השאמי השפיעו מבלי משים על הבלדי, וכך נוצרה הטעות. לא התבוננו שמנהג זה אינו מתאים לנוסח הבלדי, כי דוקא לפי השאמי יש לכך קצת מקום, משא"כ לפי הבלדי.

ואולם אמרו קדיש בעשרת ימי תשובה לפני דברי תחנונים, אין לאמרו, ואין לו שום פנים שיאמרוהו. וזה אשר טען בזה שתהילה לדוד תחנונים, יאמרו לו, האם לא תסכים שכל מה שיאמר מאלו הבקשות והתחינות אחרי קדיש הוא תחנונים, ולמה זה נבדיל בין תחנונים ותחנונים בקדיש. המסקנא היא לפי כך שאין לומר קדיש אלא אחרי כן, לפי המנהג הפשוט. כמו שזבא לציון הוא תחנונים ואומרים אחריו קדיש, כך באשמורות לדעתו יש לומר את הקדיש רק בסוף.

למעשה איננו נוהגים כפי שהשיב מה"ר יהושע הנגיד. ורואים עכ"פ כי אפילו בזמנו נהגו אבותינו לומר חצי קדיש לפני האשמורות, כפי שאמרו אז חכמי תימן במפורש, המנהג אצלינו לומר. גם בתעניות נהגו אצלינו לומר קדיש לפני הוצאת ספר תורה, וזה שייך לאותה השיטה.

אעפ"י כן הפוסקים ואליה רבא משנה ברורה וכפ"י החיים סימן תקפ"א] מביאים כמה אחרונים שדנים באופן שכבר התחילו את הסליחות בלא אמירת קדיש בהתחלה, כי לא היה אז מנין, יאמרו אח"כ בהתקבץ העם קדיש.

אולם היודע מכיר ורואה כי אצלינו לא נהגו כך. אם הפסידו את הקדיש, לא חוזרים ומשלימים אותו.

לפי האמור, החשבון הוא ממש נכון. ונכמ"ש בס"ד בהשמטות לשלחן ערוך המקוצר חלק שלישי דף רצ"ט. כי לפי הרמב"ם הרי אפילו אם יהיו בתחילת הסליחות מאה איש, לא יאמרו קדיש. ממילא אין מה לחפש ולבקש אחר אמירת הקדיש בתוך אמצע הסליחות. עבר זמנו, בטל קרבנו. מספיק מה שסרנו מדברי הרמב"ם לומר קדיש רק בהתחלה. מנהגינו מבוסס אז על דעת הגאונים, אבל אנחנו לא מחזרים אחר שיטתם, אלא רק לוקחים את שתי השיטות גם יחד.

המסקנא היא כדלקמן. כמו שאמרנו מקודם, לפי הבלדי לפחות אין לומר קדיש דרבנן לפני המהולל. בימות החול פשיטא, כי בלאו הכי אין לנו על מה להגיד, אבל גם בשבת, אפילו שהיו אנשים שאמרו איזהו מקומן וכו', רק שלא היה להם אז מנין, לא יחזרו לומר קדיש. אם מקודם היה מנין, שיאמרו קדיש במקומו. אבל אם עבר זמנו, בטל קרבנו. מפני שיקולים אחרים, עדיף לא להגיד את הקדיש מאוחר, בכדי שלא להפסיק בין המזמורים.

מסקנא נוספת שהגיענו אליה ב"ה כיום היא, שאפשר להקל ליתום קטן לומר את הקדיש דרבנן.

רק שצריכים לראות שכן הוא אולי דוקא באופן שאמרו פיטום הקטורת לבד. אבל לא פשוט כל כך לומר קדיש אחרי פיטום הקטורת אם הוסיפו ולמדו כמה הלכות לפני עלינו לשבת. אלא שלא ברור לי אם יש לקריאת הלכות כאלו גדר לימוד המחייב בקדיש. הרי סה"כ קוראים בשתי הלכות, ויתכן שלימוד כזה אינו נחשב ללימוד ממש. הראיה היא שלא אומרים לפני כן יהי רצון וכו' אלא אח"כ לפני השילוש. כך שאינני יודע אם הקדיש שאחריו הוא חובה, וכנראה שקריאת הלכות אלו אינה אלא כמו שאומר מהרי"ץ [ע"ח דף פ' ע"א] שנועדה בכדי לזכות את אותם היוצאים שלא יישארו לשילוש, שישמעו עכ"פ שתי הלכות, שבזה יהא מובטח גם להם שיהא להם חלק בעוה"ב יעו"ש. אבל אי אפשר להגדיר זאת כלימוד.

בסידור תורת אבות אחרי פיטום הקטורת הנו' בזה"ל, כתב מהרי"ץ, נהגו שהחזן קורא לעם קצת הלכות, כגון פסקי הרמב"ם או שלחן ערוך, וכשמסיים אומרים רבי חנניא. ומוסיף הרב נתנאל במוסגר פְּהַעְרָה, וגם כשלא קראו אומרים רבי חנניא. אמנם כך המנהג. אבל צריכים לדעת כי מצד הסברא זה לא נכון, כי אם לומדים הלכות, מובן אכן שאומרים רבי חנניא, כי הכלל תמיד להקדים לסיים באגדה

לפני הקדיש, וכמבואר בגמ' בסוטה דלעיל, יהא שמיה רבא "דאגדתא". אם לא מסיימים באגדה, צריכים להקדים רבי חנניא לקדיש, והעניין הוא שיהיה סיום באגדה.

המפרשים מסבירים [בן יהודע וכו'] כי מעלת הקדיש על האגדה היא מפני שלימוד באגדה משמח את הלב, וכיון ששמחים בו אומרים אותו בכוונה, וזהו מעורר את הזכות. וישנם הסברים אחרים.

יוצא איפוא שאם אומרים את הקדיש תכף אחרי פיטום הקטורת לא צריך לומר רבי חנניא, כי אומרים לפני כן תנא דבי אליהו כל השונה הלכות וכו', וזאת מפני שרצו לסיים באגדה וכאמור לעיל.

כיוצא בזה בפרק במה מדליקין שאנחנו אומרים בלילי שבת, מסיימים בפיסקת אמר רבי אלעזר וכו'. לכן לא צריכים להקדים לקדיש אמירת רבי חנניא. ואף שישנם בתי כנסיות המקדימים גם אז רבי חנניא לאותו קדיש, אין בכך צורך כי כבר אחר סיום פרק במה מדליקין חתמנו באגדה ואמרנו, תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם וכו'. היא האגדה, ואין צורך להוסיף עוד רבי חנניא.

אותו הדבר בשחרית דחול, לא צריך לומר אחרי פיטום הקטורת רבי חנניא, כי כבר סיימנו באגדה באמירת תנא דבי אליהו. ומה שאעפ"י כן העולם רגיל לומר רבי חנניא, הוא מפני שקראו כמה הלכות לפני, והן נחשבות הפסק, לכן צריך לחזור ולומר רבי חנניא. אך באופן שלא קראו הלכות מיותר ואין צורך לומר רבי חנניא. נמצא כי האומר אז רבי חנניא אף בלא קריאת הלכות, אין זאת אלא מתוך ההרגל, ואינו מנהג ותיקין. אין בזה צורך.

אם לא לומדים הלכות, מספיקה אמירת תנא דבי אליהו וכו', ויאמרו מיד קדיש.

שערי יצחק – השיעור השבועי

אלו יסודות הסוגיא, ותקוותי בס"ד שהם פחות או יותר מובנים. אם החסרתי איזה פרט, נשמח שיבררוהו בעת, כי נשאר עוד כדקה או שתיים. (לא היו שאלות).

השם ב"ה ידריכנו בעצה טובה, אבי"ר.

עכ"פ המסקנא לגבי משמעותם ההלכתית של שתי הלכות אלו, שאינן נחשבות ללימוד ממש, ואפילו אם הן הלכות חדשות שלא היו ידועים לנו מקודם, (כי המנהג לחדש את ההלכות בכל פעם, ולא לחזור על סדר קבוע), כי אין להם גדר לימוד, וממילא יש מקום יותר לאפשר ליתומים קטנים לאמרם.

זְכָרָה יְשָׁנֵי חֵבְרוֹן, וְהֵם יַעֲלוּ לְזָכְרוֹן...
**התפילה הנדירה
במערת המכפלה**
למען התורמים למגבית "אלף המגן"
מפי מרן הגאון הצדיק **יצחק רצאבי** שליט"א רבינו
פוסק עדת תימן
תקיים אי"ה
ביום חמישי **כ"ח מנחם אב** | בשעה **17:00** | ברחבת **"אולם יצחק"** | בדיוק **התשע"ט בש"ל**
בסיומה תיערך **תפילה ל"הפרת עצה"**
כמסורת אבותינו נע"ה.
נא להביא כמה שיותר שופרות!
ולאחר מכן תפילת מנחה
072-3323642 שידור ישיר בקו "קול יהודי תימן"
לאחר התפילה יתקיים אי"ה **שיעור תורה בהלכה ובאגדה מפי מרן שליט"א**
בבית הכנסת "כינור דוד" (מול ישיבת מיר) - קרית ארבע, בשעה 19:15
תפילת ערבית לאחר השיעור
ניתן עדיין למסור שמות ובקשות לתפילה ולברכה
ובעמדות ***8360** | חיוג **050-4145141** | מקוצר
ו"נדרים פלוס" ו"קהילות"
ויהי רצון שתפילת מרן שליט"א ותפילותינו יעלו לרצון לפני בורא עולם,
וכל הישועות והברכות יחולו על כל התורמים למגבית "אלף המגן"